

De EU in crisis: populisme, euroscepticisme & politieke uitersten

Een kritische discoursanalyse van extreemlinks, extreemrechts, populisme en euroscepticisme in Griekenland en Nederland

Wetenschappelijke verhandeling
Aantal woorden: 26.645

Alexander Sonnevile

Stamnummer: 01201264

Promotor: Prof. dr. Ferdi De Ville

Copromotor: Dhr. Niels Gheyle

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de richting EU-Studies

Academiejaar: 2019/2020

Deze pagina is niet beschikbaar omdat ze persoonsgegevens bevat.
Universiteitsbibliotheek Gent, 2021.

This page is not available because it contains personal information.
Ghent University, Library, 2021.

Inhoudsopgave

Abstract	2
Inleiding	3
1. De opmars van het populisme	4
1.1 <i>Ontstaan .....</i>	4
1.2 <i>Definitie.....</i>	5
1.3 <i>Populisme in de wereld.....</i>	8
2. Euroscepticisme en populisme	14
2.1 <i>Definitie euroscepticisme .....</i>	14
2.2 <i>Link tussen populisme en euroscepticisme .....</i>	18
3. Politieke context onderzochte partijen.....	21
3.1 <i>De opmars van populistische en eurosceptische partijen in Nederland .....</i>	21
3.2 <i>De eurocrisis in Nederland .....</i>	25
3.3 <i>De opmars van populistische en eurosceptische partijen in Griekenland.....</i>	26
3.4 <i>De eurocrisis in Griekenland .....</i>	29
4. Onderzoeksdesign	30
4.1 <i>Methode .....</i>	30
4.2 <i>Tabel 1: schema discursieve strategie .....</i>	35
4.3 <i>Case selection.....</i>	36
4.4 <i>Onderzoeksvragen en hypothesen .....</i>	37
5. Empirisch onderzoek	38
5.1 <i>Discursieve strategie 'PVV' .....</i>	38
5.2 <i>Discursieve strategie 'SP' .....</i>	41
5.3 <i>Discursieve strategie 'Golden Dawn' .....</i>	43
5.4 <i>Discursieve strategie 'KKE' .....</i>	45
5.5 <i>Tabel 2: overzicht resultaten .....</i>	49
5.6 <i>Bespreking resultaten .....</i>	50
6. Conclusie	52
Bibliografie.....	54
Bijlage	58

Abstract

Deze masterproef bestudeert de verschillen en gelijkenissen tussen extreemrechts en extreemlinks populistisch euroscepticisme. Ik tracht een duidelijk beeld te scheppen van de standpunten van de Nederlandse Partijen: 'Partij voor de Vrijheid' (PVV) en de Socialistische Partij (SP), en de Griekse partijen: de 'Communistische Partij van Griekenland' (KKE) en 'Golden Dawn' (GD) ten opzichte van de eurocrisis en op welke manier zich dat uit in populistisch euroscepticisme. Voor mijn analyse baseer ik mij op de methode: 'Critical Discourse Analysis' (CDA). Aan de hand van bestaande literatuur over deze onderzoeksmethode formuleer ik een analysekader. Dat analysekader zal ik toepassen op de partijprogramma's van bovengenoemde partijen. Voor ik aan mijn onderzoek begin, verricht ik een uitgebreide literatuurstudie over populisme, de term 'euroscepticisme' en de invloed van de eurocrisis op het politieke landschap van Nederland en Griekenland. Ik geef ook extra uitleg over het ontstaan en de verschillende toepassingen van CDA. Ten slotte maak ik een vergelijking tussen het discours van uiterst linkse en uiterst rechtse eurosceptische partijen in Nederland en Griekenland. Ik analyseer welke rol de eurocrisis en het euroscepticisme spelen binnen het discours van deze partijen. Ik concludeer dat mijn vooropgestelde hypothesen grotendeels kloppen. Toch zijn er enkele anomalieën waar te nemen op het vlak van perspectief en populistische uitingen. Het extreemlinkse SP en de KKE focussen vooral op de economische aspecten van de crisis en de EU. De PVV en Golden Dawn hameren vooral op het bewaren van de eigen waarden en op het beschermen van de nationale identiteit. Soevereiniteit en immigratie staan centraal bij extreemrechts. Dit onderzoek levert een bijdrage aan het academisch debat over populisme en euroscepticisme omdat het een duidelijker beeld geeft van de verschillen tussen extreemlinks en extreemrechts populistisch euroscepticisme enerzijds, en tussen Noord- en Zuid-Europese eurosceptische partijen anderzijds. Daarenboven blijkt dat de huidige academische literatuur er soms achterhaalde visies op nahoudt die niet meer volledig correct zijn.

Inleiding

De afgelopen 20 jaar kreeg de Europese Unie steeds meer de wind van voren. De permissieve consensus heeft zich langzaam maar zeker omgebogen tot een constraining dissensus. Deze masterproef heeft als doel om de verschillen en de gelijkenissen in het discours van populistische eurosceptische partijen in Nederland en Griekenland bloot te leggen. Beide landen waren het slachtoffer van de eurocrisis die in 2008 kwam overgewaaid vanuit de Verenigde Staten. Niettegenstaande was de impact van deze crisis voor beide landen heel verschillend. Nederland kwam, in tegenstelling tot Griekenland, relatief ongeschonden uit de crisis. Draconische maatregelen deden de Griekse bevolking in het stof bijten, met als gevolg een oprisping van anti-Europese en populistische sentimenten. Voor de meeste Grieken werd de EU altijd geassocieerd met democratie en economische vooruitgang. Sinds de crisis heeft deze visie een serieuze knauw gekregen (Clements, Nanou & Verney, 2014).

De rol van centrumpartijen wordt steeds kleiner, partijen met een extremer gedachtegoed halen daarentegen electorale successen. De economische crisis creëerde een algemene consensus dat het politieke establishment van Griekenland en de EU de grote boosdoeners waren (Ellinas, 2013). Merkwaardig genoeg kent Nederland een gelijkaardig fenomeen. Steeds meer Nederlanders hebben er kennelijk genoeg van en keren zich tegen de Europese integratie. Eurosceptische partijen krijgen dan ook in Nederland steeds meer tractie.

Aan de hand van een uitgebreide discoursanalyse zullen de partijprogramma's van de Partij voor de Vrijheid (PVV), de Socialistische partij (SP), Golden Dawn (GD) en de Communistische Partij van Griekenland (KKE) onder de loep genomen worden. Via Discours-Historical Approach (DHA), een onderdeel van Critical Discourse Analyses, zal ik de partijprogramma's van deze eurosceptische partijen analyseren. Ik zoek specifiek naar verschillen en gelijkenissen in discursieve strategie. Op die manier zal ik in deze masterproef een duidelijker beeld trachten te schetsen van de verschillen tussen noordelijk en zuidelijk extreemlinks vs. extreemrechts populistisch en eurosceptisch discours. De bepaling van de discursieve strategie gebeurt op basis van zes basisvragen. Het antwoord op deze vragen bepaalt wat de discursieve strategieën van de onderzochte partijen zijn. Deze vragen kwamen tot stand door de bestaande academische literatuur over deze onderzoeksmethode te combineren met één nieuw aspect, namelijk: populistische uitingen.

Vooraleer ik aan het onderzoek begin, moeten de termen populisme en euroscepticisme grondig uitgelicht worden. In het eerste hoofdstuk bespreek ik de opmars van het populisme door dieper in te gaan op de ontstaansgeschiedenis en de definitie. Vervolgens bespreek ik het fenomeen populisme in verschillende delen van de wereld. Het tweede hoofdstuk gaat dieper in op euroscepticisme en haar vele facetten. Het derde hoofdstuk geeft extra duiding bij het ontstaan van de onderzochte partijen. Ook zal ik de impact van de eurocrisis op Nederland en Griekenland onderzoeken. De eerste drie hoofdstukken vormen een aanloop om uiteindelijk tot een onderzoeksdesign en empirisch onderzoek te komen. Ik heb bewust voor deze structuur gekozen om de lezer eerst vertrouwd te maken met populisme, euroscepticisme en de politieke context waarin de onderzochte partijen ontstaan zijn. Dat is van cruciaal belang om het opzet van mijn onderzoek ten volle te begrijpen.

Elke crisis die de EU kent, voedt op één of andere manier populisme en/of euroscepticisme. Het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen de verschillende drijfveren die zulke bewegingen in gang zetten. Alleen op die manier kan men vanuit de Europese Unie een poging ondernemen om de toenemende tegenstand om te buigen en zo een positiever politiek klimaat voor de Europese Unie te creëren.

1. De opmars van het populisme

Dit hoofdstuk heeft als doel de opmars van het populisme uit te lichten. Eerst en vooral gaat het over het ontstaan van het hedendaagse populisme en het populisme in verschillende werelddelen. Daarna is het de bedoeling om, aan de hand van de belangrijkste definities, tot een algemeen aanvaarde lijst te komen van kenmerken die populistische uitingen typeren.

1.1 Ontstaan

Dahl (in, Pelinka, 2013) zegt dat hedendaags populisme gezien kan worden als de antithese van 'Madisonian Democracy'. Deze vorm van democratie is gebaseerd op de veronderstelling dat 'het volk' een rol moet spelen in politiek, maar die rol moet beperkt blijven door de prerogatieven van de minderheid en door een verlichte politieke opperklasse die een overname door 'het gepeupel' tegenhoudt. 'Madisonian Democracy' representeert elitaire scepsis, in de vorm van de scheiding der machten en het systeem van 'checks and balances' ten opzichte van de meerderheidsregel.

De vorming van de grondwet van de Verenigde Staten is een uitstekend voorbeeld om het ontstaan van populisme te kaderen. Op de grondwettelijke conventie in 1787 werden de basisideeën voor een representatieve overheid geformuleerd. Aan de ene kant had je scepsis van Alexander Hamilton over een democratie, hij was tegen de breed gedragen begeerte van 'het volk' voor een representatieve democratie (Pelinka, 2013). Daarnaast etaleerde hij ook een sterke afkeer voor '*amazing violence and turbulence of the democratic spirit*' (Beeman, in Pelinka, 2013). De uiteindelijke grondwet, die sterk beïnvloed was door James Madison, was een compromis tussen enerzijds het democratische idee, en anderzijds de nodige controle over 'het volk' door de 'verlichte elite' (Pelinka, 2013). Populisme is een consequentie van het optimistisch interpreteren van de meerderheidsregel. Het populistisch credo houdt in dat 'het volk' het recht heeft om te besturen, zonder restricties. Het probleem is de definitie van 'het volk'; elke verklaring van de 'Demos' maakt het noodzakelijk om aan inclusie en exclusie te doen. Wie hoort wel tot 'het volk' en wie niet? Geen enkele vorm van democratie kan deze vraag ontwijken. De geschiedenis van onze moderne democratie bestaat grotendeels uit een permanent debat om bepaalde uitgesloten groepen, zoals: lagere sociale klassen, vrouwen en slaven, toch in de maatschappij op te nemen. Populisme heeft de neiging om dit debat te omzeilen door er van uit te gaan dat de criteria, om te bepalen wie wel en wie niet tot 'het volk' behoort, heel vanzelfsprekend zijn (Pelinka, 2013).

Het moderne populisme kan ik in verschillende vormen terugvinden. Ik begin in de 19^e eeuw. In die periode kan het populisme waargenomen worden in de vorm van protest en ontgoocheling ten opzichte van het gevestigde systeem. Populistische bewegingen, zowel in de Verenigde Staten als in Latijns-Amerika, hebben geprotesteerd tegen het bestaande politieke bestel – omdat dit ondemocratisch zou zijn. De verschillende bewegingen – van agrarische

bewegingen in de VS tot het peronisme in Argentinië – mikten op een betere en een reëlere vorm van democratie (Pelinke, 2013).

Een Recent voorbeeld van hedendaags populisme zijn de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016. Veel commentatoren hadden moeite om een verklaring te vinden voor de overwinning van president Trump. Hoe is het mogelijk dat zo een polariserend figuur, en politieke nieuweling, het kan halen van de gevestigde politieke waarde binnen de Republikeinse partij en daarenboven nog zijn intrek mag nemen in het Witte Huis? Trump werd al van bij het begin stevig op de korrel genomen door conservatieven – bv. George Will, Republikeinen – bv. Jeb Bush, liberale socialisten – bv. Elizabeth Warren – en socialisten – bv. Bernie Sanders. Trump zijn retoriek bestaat uit een combinatie van xenofobische angsttactieken, diepgewortelde vrouwenhaat, complottheorieën over zijn rivalen en isolationistische ‘America First’ beleidsbeslissingen. Trumps populisme zit vervat in zijn discours dat hij niet bij de elite uit Washington D.C. behoort maar een ‘self-made’ miljardair zou zijn die opkomt voor de rechten van de ‘gewone’ Amerikaan (Inglehart & Norris, 2016). Een ander voorbeeld komt uit het Verenigd Koninkrijk. De UK Independence Party (UKIP) toont aan dat er geen grote electorale overwinning moet plaatsvinden om toch veel invloed uit te oefenen. In mei van 2015 won de partij slechts één zetel, desondanks speelde het een hoofdrol bij het referendum dat de brexit in gang heeft gezet (Inglehart & Norris, 2016).

1.2 Definitie

“A thin-centered ideology that considers society to be ultimately separated into two homogenous and antagonistic camps, ‘the pure people’ versus ‘the corrupt elite,’ and which argues that politics should be an expression of the volonté générale (general will) of the people.”

- Cas Mudde (2004, p. 543) -

Deze definitie van Mudde is één van de vele pogingen om tot een algemeen aanvaarde definitie van populisme te komen. Academische literatuur over populisme binnen de politieke wetenschappen hebben de neiging om te reageren op stijgingen van populistische politieke bewegingen in de reële wereld. Hoewel in praktijk noch politieke wetenschappen, noch openlijk populistische partijen een duidelijk antwoord kunnen geven op de vraag wat populisme nu eigenlijk is en hoe het onderzocht moet worden (Kelly, 2017). Volgens Duncan Kelly (2017) is dit zeker niet zonder grond. Zoals reeds vermeld, spreekt populisme vaak over ‘het volk’. Maar wie of wat ‘het volk’ nu eigenlijk is, is nooit helemaal duidelijk. Om instanties van populisme te kunnen verklaren, halen politieke wetenschappers vaak voorbeelden aan die gerelateerd zijn aan het moderne populisme om op die manier bepaalde populistische stijgingen toe te lichten als antwoord op hedendaagse crisissen (Kelly, 2017). Het is dan ook geen verrassing dat studies over dit onderwerp in golven komen waarin populisme grenst aan de structurele transformaties die de moderne, en liberale, staten beïnvloeden. Dit was vooral het geval vanaf de jaren ’70. Vanaf die periode kreeg de politiek te maken met een populistisch spook die de moderne politiek op

ontelbare manieren heeft getransformeerd tot een veldslag tussen 'het volk' enerzijds, en 'de politieke elite' anderzijds (Kelly, 2017).

Populisme snijdt zowel door theorie als door praktijk, en door zowel extreemlinks als extreemrechts, omdat het geen vast ideologisch gewicht toegewezen krijgt. Door te reageren op crisissen – vaak op een expliciete, emotionele en agressieve manier – lijkt het hedendaagse populisme op een afwijking van conventionele politieke theorieën (Kelly, 2017)

Vandaag omvat populisme een breed gamma van politieke bewegingen zoals daar zijn: anti-EU en anti-migratiepartijen in de EU (Syriza en Podemos in Griekenland en Spanje), Trump en zijn sancties die de internationale handel verstoren (het zogenaamde “anti-trade nativism”), het economisch populisme van Chavez (in Latijns-Amerika), en nog zoveel meer daar tussenin. De grootste gemene deler van deze politieke bewegingen is vaak een ‘anti-establishment retoriek’, daarnaast beweren ze om voor ‘het volk’ te spreken en tegen de elite op te boksen. Rodrik (2017) ziet bij de meeste populistische bewegingen een oppositie tegen liberale economieën en globalisering, vaak (maar niet altijd) gaat dit gepaard met een neiging richting autoritarisme (Rodrik, 2017). Financiële onzekerheid, wantrouwen, inefficiënte overheid en een trage economische groei zorgen voor een zeer vruchtbare voedingsbodem voor populistische partijen. In een situatie waarbij er weinig institutioneel vertrouwen is, achten kiezers de traditionele elite kansloos ten opzichte van verschillende hedendaagse socio-economische problemen (Mudde, in Danaj, Lazanyi & Bilan, 2018). De voornaamste instituten waar het in deze over gaat, zijn de: politie, het juridisch systeem, gezondheidszorg en beleidsmakers. Die laatste groep wordt door sommigen vooral bekeken op het lokaal en het nationaal niveau, anderen bekijken ook de instituten op het niveau van de Europese Unie (Danaj et al., 2018). In zijn onderzoek bespreekt Rodrik (2017) vooral de economische wortels van het toenemende populisme, meer bepaald de rol van economische globalisatie. Volgens hem is globalisatie niet de enige – of in dit geval zelfs niet de belangrijkste – oorzaak. Technologische veranderingen, de markt als nulsomspel, erosie van de bescherming van de arbeidsmarkt en een toenemende inkomensongelijkheid spelen ook een voorname rol in de stijging van het populisme. Deze fenomenen staan niet volledig los van globalisatie en doorgedreven liberalisatie. Ze zijn er zowel door toegenomen, als door versterkt. Maar geen enkel kan er tot gereduceerd worden. Desondanks geven de economische geschiedenis en de economische theorie genoeg redenen om te geloven dat ontwikkelde vormen van globalisering gevoelig zijn voor een populistische terugslag (Rodrik, 2017).

Volgens Anton Pelinka (2013) is het populisme een algemeen protest tegen de ‘checks and balances’ die geïntroduceerd werd om het ‘heerschappij van het gepeupel’ te voorkomen. De beginjaren van de moderne vorm van populisme stonden vooral in het teken van de extreme vorm van democratie door ‘het volk’. Het ging voorbij aan het onderscheid tussen meerderheid en minderheid, en het ging voorbij aan de beperkingen waaraan ‘het volk’ zich moest houden. Zoals ik in de vorige paragraaf reeds aanhaalde heeft populisme verder ook de neiging om het probleem van inclusie en exclusie links te laten liggen. Wie hoort er bij ‘het volk’? En wie niet? Wat zijn de criteria om deel uit te maken van de ‘Demos’ (Dahl, in Pelinka, 2013)? Het concept populisme op zich heeft een tamelijk vage betekenis voor democratie, namelijk in de vorm van een plebiscitaire directe democratie. In tegenstelling tot een indirecte representatieve democratie zoals het vandaag bekend staat. Populisme is deels gebaseerd op Abraham Lincolns befaamde definitie van

democratie: *'Government of the people, for the people, by the people'*. Met andere woorden, 'het volk' hoort zichzelf te regeren. Instellingen zoals parlementen en politieke partijen zijn hoogstens ondergeschikte instrumenten en potentiële obstakels voor een 'Echte' democratie (Pelinka, 2013).

Inglehart & Norris (2016) stellen dat er tal van interpretaties en definities zijn voor de term. Daarom is het geen sinecure om de politieke partijen, die onder deze noemer vallen, te identificeren. Cas Mudde was hierbij enorm invloedrijk door te stellen dat de populistische filosofie een set ideeën is die drie kenmerken gemeenschappelijk hebben, namelijk: 'anti-establishment', 'authoritarianism' en 'nativism'. Ten eerste wordt populisme begrepen als een filosofie die de nadruk legt op het geloof in, en de goedheid van, 'het gewone volk', die in strijd is met het corrupte 'establishment'. Populisme reflecteert een diepe vorm van cynisme en afkeuring tegenover de huidige autoriteiten zoals: grote bedrijven, banken, multinationals, media, verkozen politici en ambtenaren, academici, wetenschappers en de geprivilegieerde elite. Het 'ordinaire volk' wordt gezien als een homogene groep die intrinsiek 'goed' of 'fatsoenlijk' is, in tegenstelling tot de leugenachtige elite (Inglehart & Norris, 2016). Ten tweede zijn populistten ook gekarakteriseerd door het vertonen van een voorkeur voor autoritair en/of charismatisch leiderschap dat de wil van 'het volk' vertegenwoordigt (Inglehart & Norris, 2016). Ten derde hebben populistten een voorkeur voor directe vormen van democratie waar de wil van 'het volk' gerespecteerd wordt. Opiniepeilingen, referenda en plebiscieten zijn de voornaamste vormen van die directe democratie. Tot slot gaat het bij populistten, als ze het over het 'gewone volk' hebben, over een nogal xenofobisch en nativistisch gedachtegoed waarbij er sprake is van uitsluiting van niet-ingezetenen (Inglehart & Norris, 2016).

Het onderzoek van Inglehart & Norris (2016) focuste zich vooral op twee theorieën die zich afspelen aan de vraagzijde van de maatschappij. De meest algemeen aanvaarde verklaring voor de wereldwijde opmars van populistische partijen, het perspectief van economische ongelijkheid, benadrukt de gevolgen van bepaalde intensieve veranderingen. Zowel maatschappelijk als voor de arbeidsmarkt in onze postmoderne samenleving. Dit zou namelijk een grote invloed hebben op het stemgedrag van de getroffen bevolkingsgroepen (Inglehart & Norris, 2016). Wij zijn getuige van een krachtige trend richting meer inkomens- en vermogensongelijkheid ten gevolge van de kenniseconomie, technologische automatisering, het instorten van de maakindustrie, wereldwijde arbeids-, goederen- en kapitaalstromen, het afvlakken van de georganiseerde arbeid, het ineenkrimpen van de sociale zekerheid en ga zo maar door. Volgens deze visie zit de economische onzekerheid en sociale achterstand van de 'verliezers' achter deze algemeen gedragen verwerping van het politieke establishment. Laaggeschoolde arbeiders, langdurige werklozen, gezinnen die afhankelijk zijn van een uitkering, mensen die in een sociale woning wonen, alleenstaande ouders en de arme blanke bevolking die in achtergestelde delen van de binnenstad woont die een hoge concentraties aan mensen met een migratieachtergrond bevatten. Deze mensen zijn het meest gevoelig voor anti-establishment, nativistische en xenofobe angstgevoelens uitgebuit door populistische bewegingen (Inglehart & Norris, 2016).

Een andere theorie die zich focust op de culturele 'backlash' veronderstelt dat de stijging in stemmen voor populistische partijen niet louter door economische fenomenen verklaard kan

worden, maar door een reactie tegen de progressieve culturele veranderingen. Dit argument wordt ondersteund door een waardeveranderingstheorie, opgebouwd vanuit de visie dat er een soort stille revolutie plaatsgevonden heeft binnen onze westerse samenleving (Inglehart & Norris). Deze stille revolutie heeft een ongezien gevoel van existentiële veiligheid met zich meegebracht. Kosmopolitische en multiculturele golven hebben veel steun gegeneerd voor links-liberale partijen zoals de Groenen en andere progressieve bewegingen die pleiten voor milieubescherming, mensenrechten en gendergelijkheid (Inglehart & Norris, 2016). Volgens Inglehart & Norris (2016) is er enorm veel empirisch materiaal dat deze stelling ondersteunt. Sinds de vroege jaren '70, toen de naoorlogse generatie het politieke podium voor het eerst betrad, begon er een tijdperk vol met studentenprotesten. Deze culturele shift werd vaak voorgesteld als een culturele roltrap die onverbiddelijk postindustriële samenlevingen in een meer progressieve richting duwt. Dit was deels te wijten aan een uitbreiding van de academische mogelijkheden voor een groter deel van de bevolking. Gradueel zouden deze jongeren de plaatsen van de oudere generaties innemen. Maar het werd ook meteen duidelijk dat deze beweging een counterbeweging met zich zou meebrengen van vooral oudere laaggeschoolde witte mannen. Deze groep verzet zich tegen het vervagen van de 'traditionele' normen en waarden, en is daarom ook opvallend gevoeliger voor populistische bewegingen (Inglehart & Norris, 2016).

1.3 Populisme in de wereld

Deze achtergrond is belangrijk om de hedendaagse vormen van populisme in Europa beter te begrijpen. Om te beginnen bespreek ik het populisme uit Latijns-Amerika. Daarna komen Oost-Azië, de Verenigde Staten en de voormalige Sovjetstaten aan bod. Afsluiten doe ik in Oost- en Centraal-Europa en West-Europa. Het doel van deze paragraaf is om te achterhalen wat de verschillen en gelijkenissen van het populisme, in verschillende delen van de wereld, zijn.

Volgens de la Torre (2017) is Latijns-Amerika het land bij uitstek als het over populisme gaat. Vanaf de jaren '30 en '40 tot het heden hebben populistische leiders de regio gedomineerd. Ronkende namen zoals: Juan en Eva Peron in Argentinië, Getulio Vargas in Brazilië, Victor Raul Haya de la Torre in Peru of José Maria Velasco Ibarra in Ecuador, worden geassocieerd met de strijd voor open en vrije verkiezingen, en de opname van diegene die uitgesloten zijn van politieke participatie. Populistische bewegingen en/of overheden zorgen voor langdurende politieke allianties en breuklijnen. Zoals hun voorgangers, de klassiek populistische, polariseerden radicaal populistische, zoals Hugo Chavez in Venezuela, Eva Morales in Bolivia en Rafael Correa in Ecuador hun staatsinrichting en academische gemeenschap in twee groepen. Diegenen die hen als democratische vernieuwers zagen, en diegenen die hen als een bedreiging voor de democratie zagen (de la Torre, 2017). Volgens de la Torre (2017) zijn er verschillende populistische subtypes: klassiek populisme, neoliberal populisme en radicaal populisme. Het klassiek populisme in Latijns-Amerika is in de jaren '30 en '40 van de vorige eeuw ontstaan. Het proces van urbanisatie, industrialisatie en een autoritaire crisis zorgde voor een opmars van populistische leiders. Juan Peron en José Maria Velasco Ibarra vochten tegen electorale fraude en tegen de, naar het buitenland georiënteerde, elite. Zij werden beschouwd als de belichaming van de echte tradities en waarden van de staat (de la Torre, 2017). Neoliberal populisme kwam in de jaren '90 op de

voorgond. In tegenstelling tot het klassiek populisme, die gemarginaliseerde groeperingen op het politiek toneel bracht, vond het neoliberal populisme plaats in een periode waar stemrecht een gegeven was en politieke partijen het land reeds organiseerden. Populistische leiders, zoals Carlos Menem in Argentinië en Alberto Fujimori in Peru, portretteerden politieke elites als onbekwaam en zelfs als volksvijand nummer één. Het radicaal populisme bevindt zich eerder aan de linkerkant van het politieke spectrum, het bracht namelijk de oude linkse utopieën van socialisme en revolutie terug op het voorplan. De wedergeboorte van het radicaal populisme kan volgens veel academici te wijten zijn aan drie endogene factoren (Weyland, Madrid & Hunter; Levitsky & Roberts; de la Torre & Arnson, in de la Torre, 2017). Deze drie factoren hebben leiders zoals Hugo Chavez, Evo Morales en Rafal Correa in het zadel geholpen. Ten eerste was er een crisis van de politieke representatie. De tweede oorzaak die de hergeboorte van het radicaal populisme in Latijns-Amerika verklaart, was de wijdverspreide tegenstand tegen het neoliberalisme. Een derde, en laatste, oorzaak was te wijten aan het feit dat de neoliberale politici de nationale soevereiniteit van de staten hadden opgegeven voor het Internationaal Monetair Fonds (IMF), de Wereldbank en de regering van de Verenigde Staten.

Vervolgens neem ik het populisme in Oost-Azië onder de loep. Hiervoor zal ik mij baseren op het werk van Olli Hellmann (2017). Hellmann (2017) stelt dat, als men academische lectuur over electorale politiek uit Oost-Azië naslaat, men niet omheen het feit kan dat populistische partijen en politici overal zijn en waren. Van de gevestigde democratie in Japan (Kabashima & Steel; Otake; Uchiyame, in Hellmann, 2017), de geconsolideerde 'derde golf' democratieën uit geïndustrialiseerde landen zoals Zuid-Korea en Taiwan (Shyu; Kimura; Matsumoto, in Hellmann, 2017), tot regimes die nog volop aan het ontwikkelen zijn zoals in de Filipijnen, Thailand en Indonesië (Hedman; De Castro; Pasuk & Baker; Okamoto, in Hellmann, 2017). Hellmann daarentegen beweert dat deze werken amper gebaseerd zijn op algemeen aanvaarde definities van populisme. Daarom zal hij zich in zijn analyse vooral baseren op de ideologische definitie van Cas Mudde – zie vorig hoofdstuk (1.2). Na het maken van deze denkoefening kwam hij tot de conclusie dat populisme, in tegenstelling tot wat veel academici beweren, een zeldzaam verschijnsel is in Oost-Azië. Hij komt tot de conclusie dat populistten in Oost-Azië beter omschreven worden als buitenbeentjes met een nieuwe politieke aanpak. Het meeste werk over Oost-Aziatisch populisme is niet gebaseerd op de ideologische definitie van populisme die een moreel onderscheid maakt tussen twee homogene groepen: 'het volk' en 'de elite'. Dit wil evenzeer niet zeggen dat de regio volledig gespaard is gebleven van populistische politici. Onder de categorie van landen die nog volop in ontwikkeling zijn (De Filipijnen, Thailand en Indonesië), vallen net als in Latijns-Amerika drie soorten populisme: het filmsterpopulisme (bv. Joseph Estrada), agrarisch populisme (bv. Thaksin Shinawatra in Thailand) en nationalistisch populisme (bv. Prabowo Subianto in Indonesië); dit worden de drie zeldzame gevallen van populisme in Oost-Azië genoemd. Bij het filmsterpopulisme hanteerde Joseph Estrada een heel dunne versie van populisme die exclusief gebaseerd was op zijn filmrollen als Robin Hood. Het moreel goede volk tegen de corrupte elite. Het agrarisch populisme wordt over het algemeen beschouwd als een bedreigde vorm van populisme omdat de ideologische beschouwing van populisme het agrarisch populisme enkel ziet als een inspiratiebron voor enkele marginale plattelandsbewegingen in ontwikkelingslanden. In Thailand was het net zo een beweging die ervoor zorgde dat Thaksin zijn

agrarisch populisme kon ontwikkelen. Tot slot bespreek ik ook nog het nationalistisch populisme van Prabowo in Indonesië. Academici leggen bij dit subtype een link met het populisme van Hugo Chavez in Venezuela. Net als Chavez, identificeerde Prabowo buitenlandse krachten gelinkt aan de oligarchie als de vijand van 'het volk'. Een groot verschil met Chavez is dat Prabowo 'het volk' in etnische termen definieert. Dat sluit dan weer meer aan bij het Europees xenofobisch populisme dat ik later in dit hoofdstuk zal bespreken (Hellmann, 2017). Kortom kan men dus stellen dat politieke leiders in Oost-Azië, in tegenstelling tot Latijns-Amerikaanse leiders, er niet in geslaagd zijn om het morele onderscheid tussen 'het volk' en 'de elite' te maken. Daarenboven is er een minder uitgesproken postmaterialistische verschuiving, zoals in Europese samenlevingen, waardoor er minder plaats is voor populistische leiders om zich te promoten als de belichaming van traditionele waarden en normen (Hellmann, 2017).

Aansluitend brengt deze populistische reis rond de wereld mij in de voormalige Sovjetstaten. Daarvoor neem ik het werk van Luke March (2017) onder de loep. In casu gaat het over 12 niet-EU-landen die deel uit maakten van de USSR. Deze zijn: Armenië, Azerbeidzjan, Wit-Rusland, Georgië, Kazakstan, Kirgizië, Moldavië, Rusland, Tadzjikistan, Turkmenistan, Oekraïne en Oezbekistan. Langs de ene kant is er een proliferatie van populisme in het post-Sovjet tijdperk die vergemakkelijkt is door een vruchtbare voedingsbodem. Desalniettemin ziet March, de restrictieve ideologische definitie van populisme in acht nemend, dat er maar een schaarse hoeveelheid populistische leiders zijn die aan alle voorwaarden voldoen. Kortweg stelt March (2017) dat de afwezigheid van ideologisch populisme simpelweg te verklaren valt door een gebrek aan duidelijke ideologieën bij de meerderheid van politieke actoren in de regio. Echter, de voornaamste reden, voor het wegblijven van populistische leiders, is de wedergeboorte van het autoritair presidentialisme. Hierdoor blijft er weinig ruimte over voor duurzaam, en langdurig, populisme (March, 2017). Waar het populisme wel voet aan wal kon zetten, vindt March (2017) over het algemeen pluralistische politieke systemen met elitaire tradities terug (zoals Oekraïne, Moldavië en Georgië), ofwel een overblijfsel van politieke systemen die in de jaren '90 meer pluralistisch waren dan nu (zoals Wit-Rusland en Rusland) (March, 2017). Daarenboven kan het wegvallen van de elite tijdelijk een ideale voedingsbodem zijn voor de opmars van populisme, maar door het erfelijk nalatenschap tussen de verschillende leiders bleef dit sterk gelimiteerd. Uit March (2017) zijn werk leid ik af dat populisme eerder een kenmerk is van de oppositie dan van de uitvoerende macht. De balans tussen de dominante autoritaire cliëntelistische elite en een zwak maatschappelijk pluralisme, en een gebrek aan maatschappelijke mobilisatie, zorgt ervoor dat het populisme veel minder duurzaam is dan in meer ontwikkelde democratische systemen – zoals West-Europa of de Verenigde Staten (March, 2017).

Verder trek ik de Atlantische Oceaan over richting de Verenigde Staten van Amerika. Hedendaags populisme in de Verenigde Staten behoudt, volgens Joseph Lowndes (2017), de kenmerken en tegenstellingen die op het einde van de 19^e eeuw karakteriserend waren bij de brede coalitie van landbouwers en arbeiders die uiteindelijk uitmondde tot de 'People's Party'. Daarnaast kan men het fenomeen populisme in de Verenigde Staten op twee manieren onderscheiden van populisme elders in de wereld. Ten eerste is er een institutioneel onderscheid waarbij Lowndes opmerkt dat het constitutionele frame van de VS politiek beperkend is en politieke expressie fragmenteert. Waar soevereiniteit van 'het volk' en directe

volksvertegenwoordiging een noodzaak zijn voor populisme, komt de grondwet tussen. Namelijk door: het bestuur op te delen in drie afzonderlijke takken van de overheid, volksvertegenwoordiging op te breken over tijd en ruimte (bv. gespreide verkiezingen en overlappende verkiezingseenheden), door soevereiniteit te verdelen tussen de nationale overheden en deelstaten, en door algemene politieke expressie te verdelen over twee grote partijen. Bijgevolg zijn er dus geen duurzame populistische partijen zoals men ze kan terugvinden in Europa, en is de mogelijkheid dat een populistische meerderheid het land zou regeren (cf. Latijns-Amerika) onbestaande. In de Verenigde Staten is het populistisch discours eerder afkomstig van politieke kandidaten, sociale bewegingen of extra-institutionele formaties (zoals economische coöperatieven) (Grattan, in Lowndes, 2017). Het tweede kenmerk waarmee Lowndes populisme in de VS kan onderscheiden van de wereld, is gebaseerd op de geschiedenis van het land. Michael Kazin (in Lowndes, 2017) omschrijft Amerikaans populisme als een manier van overreding. Deze beroept zich namelijk op 'het volk' en dat is de grootste vorm van legitimatie die je kan hebben in dat land. Deze notie van 'het volk' zit diepgeworteld in het republikanisme, een autoritaire vorm van politiek discours die al sinds de beginjaren prominent aanwezig is (Lowndes, 2017). Populisme in de Verenigde Staten blijft omwille van die reden politiek vrij open omdat sluitende definities van 'het volk' niet op voorhand kunnen gegeven worden. Populistische bewegingen komen op het voorplan op momenten waar machtige instituties als corrupt kunnen afgeschilderd worden. Het is op dat moment dat de latente autoriteit die in 'het volk' schuilt sterker wordt. Duidelijke omschrijvingen van 'het volk' putten inspiratie uit eerdere "framings of peoplehood", die duidelijke sporen bevatten van een bepaald ras, gender en/of sociale klasse. Niettegenstaande produceert elke nieuwe voordracht van 'het volk' nieuwe politieke identiteiten (Lowndes, 2017).

Deze populistische reis door de wereld eindigt in Europa, alwaar ik nog een bijkomend onderscheid maak tussen Centraal- en Oost-Europa en West-Europa. Het doel van dit hoofdstuk is om een duidelijk overzicht te krijgen wat de kenmerken zijn waarmee het populisme in Europa zich onderscheidt van de rest van de wereld, en welke invloeden populisme in andere werelddelen gehad heeft op het populisme in Europa. In de tweede helft van het postcommunistisch tijdperk zouden Centraal- en Oost-Europese landen zichzelf in functionerende, half degelijke, liberale democratieën hebben omgevormd. Desondanks hebben bepaalde gebeurtenissen ervoor gezorgd dat er een vrees is voor een democratische terugval (Stanley, 2017). De transitie die deze landen hebben doorstaan om tot de Europese Unie toe te treden, heeft voor een aantal onopgeloste problemen gezorgd. Zo zouden politieke partijen en overheden van Polen, Slowakije, Hongarije, Roemenië, Bulgarije, Slovenië en de Baltische staten verklaard hebben dat zij de echte stem van het gewone volk vertegenwoordigen in de strijd tegen de corrupte elite (Bugarcic, in Stanley, 2017). Stanley (2017) vindt in Oost- en Centraal-Europa twee vormen van populisme terug: het radicaal populisme (zie Latijns-Amerika) en het centristisch populisme. Populisme in Centraal- en Oost-Europa, in tegenstelling tot West-Europa, valt niet vast te pinnen op één enkele vorm van populisme. Er kwam een nieuw subtype bovendrijven, namelijk: het centristisch populisme. Deze vorm van populisme werd gekenmerkt door: gematigde of eclecticische standpunten tegenover politieke problemen, het weigeren om binnen de traditionele ideologische dimensie van het populisme geplaatst te worden en bovenal door de nadruk te leggen op corruptie en

incompetentie van de politieke elite (Stanley, 2017). Centristische populistten maakten maar al te graag gebruik van het ongeduldige kiespubliek die geen partijtrouwheid of identificatie etaleerde. Doch waren deze partijen extra kwetsbaar eens ze meestapten in de regering. Het eeuwigdurende probleem voor elke populistische partij is dat ze het moeilijk hebben om geloofwaardig en relevant te blijven als een anti-establishment partij eens ze macht verworven hebben. Deze partijen worden vaak het slachtoffer van het scepticisme dat ze zelf gecultiveerd hebben in hun aanval tegen de mainstream partijen (Stanley, 2017). De opkomst van het centristisch populisme en de relatieve zwakheid van het radicaal populisme suggereerde dat het populisme in Centraal- en Oost-Europa potentieel eerder een goedaardig instrument zou zijn in de strijd tegen de politieke elites, dan een kracht die tegen de principes van een liberale democratie zou vechten (Stanley, 2017). Als tegenargument stelt Stanley (2017) dat het gemak waarmee mainstream partijen naar radicaal rechts opschoven – bv. Fidesz in Hongarije en PiS (Recht en Rechtvaardigheid) in Polen – illustreert dat liberale democratieën kwetsbaar blijven tegen het aanzwellen van het radicaal populisme, gestimuleerd door de vluchtelingen crisis en het aangewakkerd gebrek aan vertrouwen in EU-instituties (Stanley, 2017).

Na een lange reis is uiteindelijk West-Europa aan de beurt. Taggart (2017) stelt dat populisme in West-Europa zich vooral manifesteert in de vorm van een groot aantal politieke partijen. Vaak werden deze partijen gezien als opstandig, maar na verloop van tijd hebben ze een transitie gemaakt tot gevestigde waarden binnen hun respectievelijk politiek systeem (Taggart, 2017). In West-Europa zijn er vier problemen die aan de basis liggen van het populisme in deze regio: immigratie, regionalisme, corruptie en Europese integratie. De reden dat men voor deze vier problemen kiest, is niet om een cumulatief en uitgebreid beeld van alle populistische partijen te voorzien. Maar eerder om te illustreren hoe het populisme aanzwelt in verschillende vormen en maten. De focus op immigratie en oppositie tegen het algemene principe van multiculturalisme is een aanval op het pluralistisch karakter van de naoorlogse regeling in Europa (Mudde & Kaltwasser, in Taggart, 2017). Deze aanval kende veel resonantie en kreeg veel electorale steun. Dit had implicaties voor zowel de meerderheidspartijen als het beleidsproces zelf (Bale, in Taggart, 2017). Het tweede probleem, corruptie, voedt het breder discours van democratische verbroekeling. Wat opvalt aan West-Europa is dat het discours over corruptie niet zozeer over de illegaliteit van corruptie gaat maar over het morele verval en de institutionele effecten op de politiek. Terwijl in de rest van de wereld – India, China en Latijns-Amerika – de terminologie van corruptie veel explicieter is, is het soort corruptie waar men in West-Europa op focust eerder moreel dan financieel. Eerder politiek dan economisch. Politieke activiteiten worden in West-Europa zelden als crimineel ervaren, maar wel als onethisch en niet representatief (Taggart, 2017). Het derde probleem dat aan bod komt is het regionalisme en de daarbij horende identiteitspolitiek. Die vormt een bedreiging voor de macht en de autoriteit van de centrale natiestaten in West-Europa. Vaak spreekt men over een aanval op de natiestaat van boven- of onderuit, maar in het geval van populisme (waar regionalisme een grote rol speelt) is de aanval eerder gericht op de staat als een machtsinstituut. Het populisme in West-Europa richt zich dus in de eerste plaats op de politiek die de natiestaat belichaamt, dan op de natiestaat zelf (Taggart, 2017). Tot slot heeft Taggart (2017) het ook nog over de Europese integratie. De alomtegenwoordigheid van euroscepticisme in West-Europees populisme toont aan hoe moeilijk

het is om een geïntegreerde Europese Unie te construeren. De complexiteit en de troebele manier van besluitvorming hebben het populistisch wantrouwen in de politieke instituties gevoed. Eurosceptisch populisme is verder ook een gevolg van de elitaire natuur van de eerste 40 jaar van het Europese project. De populistische politiek van eurosceptici wordt daarom ook gezien als een kritiek op wat de EU is geworden, alsook een kritiek op de manier waarop de EU zo geworden is (Taggart, 2017). Wat enorm opvalt aan een aantal van bovengenoemde problemen, is dat deze zowel door extreemlinks als extreemrechts kunnen gemobiliseerd worden. Het probleem van regionalisme kan zowel door links als rechts gebruikt worden. Er zijn nationalistische minderheidspartijen die een sociaaldemocratische agenda hebben, en er zijn er die een meer conservatieve kijk hebben op de zaken (Taggart, 2017). Euroscepticisme is een positie die al altijd door zowel extreemlinks als extreemrechts is aangenomen. Het project van Europese integratie kan gedemoniseerd worden als een project van rijke kapitalisten, en als een project van idealistische 'regulatory state'-aanhangers. Het probleem van corruptie en de focus op de niet-representatieve elite heeft ook verschillende connotaties op het politieke spectrum. Aan de linkerkant wordt de elite verguisd voor haar rijkdom en haar connecties met het financiële machtscentrum. Aan de rechterkant wordt de elite aangevallen omdat de 'gewone man' niet vertegenwoordigd is, kosmopolitisch is en geen voeling meer heeft met het echte leven (Taggart, 2017).

Uit dit hoofdstuk besluit ik het volgende: in verschillende delen van de wereld zijn heel veel uiteenlopende vormen van populisme terug te vinden. Vaak hebben verschillende subtypes een aantal kenmerken gemeen, maar de verschillende context waarin deze vormen van populisme zijn ontstaan, zijn heel bepalend voor de duurzaamheid van de verschillende populistische subtypes. Deze uitgebreide uiteenzetting over het ontstaan en de definiëring van de term 'populisme' heeft als doel om tot een algemeen aanvaarde lijst van kenmerken te komen waaronder ik, verderop in mijn masterproef, populistische uitingen kan klasseren. Bovenstaande literatuur in acht nemend, komen deze kenmerken uit de bus: aversie t.o.v. grote bedrijven, aversie t.o.v. banken, aversie t.o.v. multinationals, aversie t.o.v. mainstream media, aversie t.o.v. verkozen politici en ambtenaren, aversie t.o.v. de academische elite, aversie t.o.v. wetenschappers, aversie t.o.v. progressieve culturele veranderingen, aversie t.o.v. de geprivilegieerde elite, centralisatie van 'het volk', voorkeur voor autoritaire charismatische leiders, voorkeur voor directe democratie, nativisme en denken in homogene groepen (Danaj et al., 2018; Inglehart & Norris, 2016; Mudde, 2004; Pelinka, 2013; Rodrik, 2017). In paragraaf 4.1 zal ik terugkomen op deze kenmerken.

2. Euroscepticisme en populisme

Dit hoofdstuk heeft als doel de lezer vertrouwd te maken met de term euroscepticisme en haar link met het populisme. Om te beginnen, ga ik opzoek naar een duidelijke definitie voor de term. Daarna zal ik de link tussen euroscepticisme en populisme verduidelijken aan de hand van bestaande academische literatuur.

2.1 Definitie euroscepticisme

De term 'euroscepticisme' kan onderverdeeld worden in 'Euro' en 'scepticisme'. 'Euro' verwijst naar Europa. Belangrijk hier is om te benadrukken dat het gaat over de politieke en economische unie (Ultan & Ornek, 2015). 'Scepticisme' is een standpunt dat wantrouwen voor iets opwekt. Het is een oordeel dat iets niet a priori accepteert, het is gebaseerd op scepsis en verdenking (Milardovic, 2009).

Euroscepticisme verwijst naar sceptisch staan ten opzichte van Europa of Europese integratie. Volgens 'Oxford English Dictionary' werd de term voor het eerst gedrukt in de Engelse krant 'The Economist' op 26 december 1992 om de toenemende publieke opinie in Duitsland over Europese politieke integratie te beschrijven. Duitse bierbrouwers moesten namelijk hun brouwmethodes aanpassen om aan Europese normen te voldoen, tot groot ongenoegen van de Duitse bevolking (Hooghe & Marks, 2007).

Brack & Startin (2015) en Milardovic (2009) daarentegen beweren dat de term voor het eerst gebruikt werd midden jaren '80 in het Verenigd Koninkrijk. De term had toen nog een eenvoudigere betekenis, gebruikt om over de tegenstanders van de macht van de Europese Unie te spreken. Bij de elite bleef de oppositie eerder marginaal, tijdelijk of sectoraal (Brack & Startin, 2015). Een eerste waarneembare verandering vond plaats toen Margaret Thatcher haar beruchte Brugge speech gaf aan het Europacollege, waar ze als katalysator fungeerde voor de uiteenlopende visies op het Europese project bij de elite. Toch is het vooral het Verdrag van Maastricht dat geleid heeft tot een toenemend euroscepticisme bij zowel de elite als de gewone burger. Derhalve is euroscepticisme niet alleen een belangrijk onderdeel van Europese politiek geworden, het is ook erg complex en veelzijdig. Dit resulteert in veel literatuur sinds de jaren '90 waardoor euroscepticisme nu een volwaardig onderdeel is geworden van EU-studies. Het overgrote deel van die literatuur focust op twee hoofdaspecten: ten eerste het begrijpen van de natuur van het verzet ten opzichte van de EU en ten tweede het uitleggen van de drijfveren van het verzet (Brack & Startin, 2015).

In verband met EU-integratie zijn er een aantal standaardtermen die direct met euroscepticisme geassocieerd worden: soevereiniteit, nationale staat, globalisatie, neoliberalisme, nationale cultuur en multiculturele identiteit, de EU als confederatie, federatie of superstaat, de Europese grondwet, bureaucratie en Euro (Milardovic, 2009). In zijn hoofdstuk maakt Milardovic een onderscheid tussen eurofoben, eurofielen, eurorealisten en eurosceptici. Eurofoben worden gezien als anti-Europeanen, ze willen geen deel uitmaken van de EU en zijn fel gekant tegen Europese integratie. Eurofoben zijn diegene die denken dat de EU een slecht idee is, en zien hun land liever uit de unie zien stappen. Het beste voorbeeld hiervan is uiteraard de brexit. Terwijl eurofoben tegen elke vorm van integratie zijn, hebben eurosceptici enkel een probleem

met 'super-integratie' of de zogenaamde 'superstaat' die de eurofielen voor ogen hebben. Eurofielen zijn pro-Europees, ze steunen de volledige integratie tot en met volledige federalisering van de EU (Milardovic, 2009). Eurofielen willen het liefst de nationale overheid afschaffen en overstappen naar een overkoepelende overheid voor alle lidstaten. In het Verenigd Koninkrijk heeft de term vaak een kleinerende betekenis. Eurofielen worden daar gezien als dogmatische voorstanders van integratie. Eurorealisten zijn niet meer dan een softere versie van eurosceptici. Ze zijn voorstanders van persoonlijke en gemeenschappelijke vrijheid, identiteit en democratie in de EU. Eurorealisten vinden dat dit onvoldoende aanwezig is. Verder zijn ze ook tegen bureaucratie en centralisatie van de EU (Milardovic, 2009). Milardovic haalde duidelijk zijn inspiratie bij Kopecky en Mudde voor zijn onderverdeling in eurofielen en eurofoben. Later in dit hoofdstuk kom ik terug op deze onderverdeling, eerst bespreek ik de vaakst voorkomende definitie van euroscepticisme.

Taggart en Szczerbiak (2004) definiëren euroscepticisme als volgt: *'Het is een uiting van gekwalificeerde contingente oppositie, alsook een ronduit ongekwalificeerde oppositie ten opzichte van Europese integratie.'* (Taggart & Szczerbiak, 2004, p. 3) Verder is het ook belangrijk om een onderscheid te maken tussen harde en soft variaties van euroscepticisme. 'Hard' euroscepticisme betekent een totale afkeer van Europese integratie en alles wat daarmee te maken heeft. Deze partijen zijn tegen toetreding tot de EU, alsook tegen het blijven in de EU. Theoretisch gezien, zijn harde eurosceptici gekant tegen elke vorm van economische of politieke integratie. In de praktijk uit hard euroscepticisme zich meestal in de vorm van principiële protest ten opzichte van de huidige vorm van integratie in de EU, omdat het bepaalde waarden schendt of omdat de EU de belichaming is van slechte waarden. Voorbeeld hiervan is dat de EU te liberaal/socialistisch/kapitalistisch is. Er is ook sprake van 'soft' euroscepticisme, in dit geval is er een meer genuanceerd beeld over de EU. Er is oppositie tegenover een aantal beleidsdomeinen van de Europese politieke en/of economische integratie, maar de grote lijnen van het project worden wel gedoogd (Taggart & Szczerbiak, 2004).

Volgens Kopecky en Mudde (2002) zijn er vier opvallende tekortkomingen aan de definitie van Taggart en Szczerbiak. Ten eerste is soft euroscepticisme op een zodanig brede manier gedefinieerd dat elke vorm van kritiek op een beleidsbeslissing van de EU hier onder kan vallen. Ten tweede is het relatief duidelijke onderscheid tussen hard en soft euroscepticisme later weer troebel als de auteurs beweren dat in de praktijk hard euroscepticisme geïdentificeerd kan worden als oppositie tegen de huidige vorm van Europese integratie in de EU. Ten derde zijn de criteria die gebruikt worden om beide termen van elkaar te onderscheiden, en te verbinden, onduidelijk. Tot slot doen de categorieën soft en hard euroscepticisme te weinig eer aan de subtiele, doch belangrijke, onderscheiding tussen de ideeën van Europese integratie enerzijds en de Europese Unie als belichaming van die ideeën anderzijds. Dit resulteert in foutief gebruik van de term euroscepticisme. Zowel pro-Europese partijen en ideologieën als anti-Europese partijen en ideologieën kunnen eurosceptisch zijn. In de praktijk kan dit leiden tot een over- en/of onderschatting van de hoeveelheid euroscepticisme (Kopecky & Mudde, 2002). In de volgende paragraaf bespreek ik de visie van Kopecky en Mudde en de manier waarop zij de term onderverdelen in vier categorieën.

De alternatieve manier om euroscepticisme te categoriseren, is gebaseerd op David Easton zijn rudimentair onderscheid tussen verschillende vormen van steun voor politieke regimes. Hij maakte een onderscheid tussen *diffuse* en *specifieke* ondersteuning voor Europese integratie. *Diffuse* ondersteuning duidt op een globale ondersteuning van de ideeën die Europese integratie omvatten en ten grondslag liggen aan de EU. *Specifieke* ondersteuning duidt op de steun voor de algemene uitoefening van Europese integratie, namelijk de EU zoals ze is en zich verder ontwikkelt (Kopecky & Mudde, 2002). Aan de hand van deze twee dimensies hebben Kopecky en Mudde hun typologie van partijposities ten opzichte van de EU gevormd.

Bij de eerste dimensie - ondersteuning van het idee van Europese integratie - onderscheiden Kopecky & Mudde twee uitersten van elkaar: eurofielen en eurofoben. Eurofielen geloven in de sleutelideeën van Europese integratie: geïnstitutionaliseerde samenwerking op basis van samengevoegde soevereiniteit (als politiek element) en een geïntegreerde liberale markteconomie. Bekende eurofielen waren Jean Monnet, Margaret Thatcher en Charles de Gaulle. Die laatste twee zijn voor velen minder voor de hand liggende voorbeelden. Thatcher wou Europese integratie voornamelijk op economisch gebied: de creatie van een zone die vrij is van belemmeringen voor handel en andere commerciële doeleinden. Haar standpunten zijn niet dezelfde als die van de 'founding fathers', maar ze accepteerde wel onderliggende ideeën van de EU: het gedeeltelijk afstaan van soevereiniteit aan een supra-nationale politieke en economische instellingen. Thatcher haar opvattingen over het Europese project zijn gelijkaardig aan die van Charles de Gaulle: hij was voorstander van een minimale en vrijwillige coöperatie tussen de verschillende natiestaten. Eurofoben daarentegen, ondersteunen de algemene ideeën van Europese integratie onderliggend aan de EU niet. Meer nog, vaak verzetten ze zich er ook nog tegen. Zowel nationalisten, socialisten, isolationisten, links en rechts kunnen tot deze groep behoren. Belangrijke opmerking hierbij is dat eurofoben er niet in slagen om één of meer ideeën van Europese integratie te ondersteunen. Sommige eurofoben kunnen wel voor het idee zijn van coöperatie tussen lidstaten en toch als eurofoob bestempeld worden (Kopecky & Mudde, 2002).

De tweede dimensie - steun aan de Europese Unie - onderscheidt de EU-optimisten van de EU-pessimisten. EU-optimisten geloven in de Europese Unie zoals ze is en zoals ze zich aan het ontwikkelen is. Ze zijn tevreden met wat er tot nu toe gebeurd is en ze zijn optimistisch over wat er nog moet komen. Het is belangrijk om te benadrukken dat kritiek op één bepaald onderdeel van het Europese beleid niet wil zeggen dat de partij daarom geen EU-optimist is. EU-pessimisten steunen de Europese Unie niet zoals ze nu is en zijn heel pessimistisch als het over de toekomst gaat. Dit wil niet zeggen dat alle EU-pessimisten tegen lidmaatschap in de EU zijn, sommige partijen vinden de EU in zijn huidige vorm een serieuze afwijking van wat ze voor ogen hadden. Deze partijen proberen dan in de toekomst een Europese Unie te vormen die beter aansluit bij wat zij voor ogen hadden (Kopecky & Mudde, 2002).

Deze twee dimensies lieten Kopecky en Mudde toe om hun eigen typologie te maken. Ten eerste zijn er de '*euroenthusiasts*', dit zijn partijen of groeperingen die eurofielen en EU-optimistische posities combineren. '*Euroenthusiasts*' ondersteunen de algemene ideeën van Europese integratie en ze geloven dat de EU de institutionalisering zal worden van deze ideeën. Ten tweede zijn er de '*eurosceptics*', dit zijn partijen of groeperingen die eurofielen en EU-pessimistische posities combineren. Deze groep ondersteunt de algemene ideeën van Europese

integratie maar is tevens pessimistisch tegenover de EU in haar huidige vorm. Ten derde zijn er de *'eurorejects'*, deze partijen of groeperingen combineren eurofobe en EU-pessimistische visies. *'Eurorejects'* ondersteunen noch de algemene ideeën van Europese integratie, noch de EU als instituut. Tot slot zijn er de *'europragmatists'*, partijen of groeperingen combineren eurofobe en EU-optimistische posities. Deze groep ondersteunt de algemene ideeën van Europese integratie onderliggend aan de EU niet. De EU zelf ondersteunen ze wel (Kopecky & Mudde, 2002).

Extreemlinkse en extreemrechtse partijen hebben euroscepticisme als gemeenschappelijke factor. Toch is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen extreemlinks en extreemrechts euroscepticisme. De EU-problematiek, zowel de financiële crisis als de vluchtelingenproblematiek, past binnen een bestaande ideologische dimensie van de politieke partijen (Braun, Popa & Schmitt, 2019). Hobolt (in Braun et al., 2019) zegt dat extreemlinkse partijen niet gedreven zijn door een resolute afwijzing van het Europese project, maar eerder door afwijzing van strenge besparingen en het verlangen naar meer solidariteit binnen de EU. Daar tegenover staan de extreemrechtse partijen die vooral strijden tegen de toenemende immigratie en het doorsluizen van geld naar andere lidstaten. Beaudonnet & Gomez (in Braun et al., 2019) beamen dit, zij stellen dat oppositie tegen EU-lidmaatschap een typisch extreemrechtse eigenschap is. Extreemlinks is niet vijandig t.o.v. de EU maar deze partijen hebben kritiek op de huidige economische situatie in de EU. Een van de focuspunten van extreemrechtse partijen is de bescherming van de natie en de nationale soevereiniteit (Mudde, in Braun et al., 2019). De grootste bedreiging hiervoor is Europese integratie. Het is dus geen verrassing dat de oppositie tegen Europese integratie het hoofdargument is van extreemrechts euroscepticisme (Braun et al., 2019). Daarnaast gaan anti-immigratie standpunten hand in hand met het beschermen van de staat, de eigen identiteit en de nationale soevereiniteit (Braun et al., 2019). Extreemlinkse partijen hebben eerder kritiek op het neoliberal karakter van de EU en de daarbij horende bedreiging van de nationale welvaartsstaat. De controle die de EU uitoefent op het economisch beleid wordt gezien als een manier voor de neoliberale elite om haar macht te behouden t.o.v. de lagere klassen in de maatschappij (Halikiopoulou et al., in Braun et al., 2019). De Europese economische en monetaire unie, met zijn eengemaakte markt, vormt dus een grote bedreiging vanuit het standpunt van de extreemlinkse partijen. Dit is dan ook het hoofdargument binnen hun eurosceptisch discours (Braun et al., 2019).

Een combinatie van de definitie van Taggart en Szczerbiak en de categorisering van Kopecky en Mudde is ideaal om de term 'euroscepticisme' te definiëren. Uit de literatuur die ik geraadpleegd heb, komt de definitie van Taggart en Szczerbiak het frequentst naar voor als meest complete beschrijving van de term. Daarenboven sluit ik mij aan bij de bewering van Kopecky en Mudde (2002) dat de onderverdeling in 'hard' euroscepticisme en 'soft' Euroscepticisme niet de volledige lading dekt. De classificatie van Kopecky en Mudde is over het algemeen breder toepasbaar.

2.2 Link tussen populisme en euroscepticisme

In deze paragraaf is het de bedoeling om de opkomst van het populisme te linken aan euroscepticisme. Ik zal mij hiervoor vooral baseren op het werk van Samantha Call en Seth Jolly, zij hebben drie invloedrijke publicaties over populisme en euroscepticisme uitgebreid besproken in hun werk: *'Euroscepticism in the Populism Era'*. Ze bespreken 'Euroscepticism and the future of European Integration' van Catherine De Vries, *'Cultural Backlash: Trump, Brexit and Authoritarian Populism'* van Pippa Norris en Ronald Inglehart en tot slot *'The Responsive Union: National Elections and European Governance'* van Christina Schneider. Wat volgt is een overzicht van hun bevindingen en conclusies (Call & Jolly, 2019).

Het brexit referendum illustreerde het succes van de populistische strategieën gehanteerd door partijen zoals de 'United Kingdom Independence Party' (UKIP). Euroscepticisme past perfect binnen hun populistisch discours, enerzijds door het verwerpen van een liberale internationale organisatie en anderzijds door te benadrukken dat besluitvorming weer door 'het volk' zou moeten gebeuren. De brexit campagne heeft aangetoond dat door populisme aangestuurd euroscepticisme een ontzagwekkende bedreiging vormt voor mainstream partijen en democratische instituties (Norris & Inglehart, in Call & Jolly, 2019). Zodus zou men kunnen stellen dat Europese nationale overheden en de Europese Unie zelf oog in oog staan met een democratische legitimiteitscrisis. Volgens Call & Jolly (2019) zijn er een drietal werken die interessant zijn met het oog op toenemend populisme en euroscepticisme. Ten eerste is er het werk van Pippa Norris en Ronald Inglehart over populisme en de culturele terugslag (uitgebreid besproken in paragraaf 1.2). In dat werk stellen Norris en Inglehart dat de fundering van het hedendaags populisme gelegd is in de periode waarin er langdurige sociaal-structurele veranderingen plaatsvonden die geleid hebben tot een stille revolutie binnenin de culturele waarden van de maatschappij. Diegene die zich uitgesloten en achtergelaten voelen zouden uiteindelijk terug beginnen vechten door tal van autoritaire, en populistische, partijleiders te ondersteunen. Norris en Inglehart beseffen dat dit niet de enige oorzaak is en dat er nog, vaak onderbelichte, factoren bijdragen aan de toename in populisme, zoals het strategisch falen van mainstream partijen om de opkomst van deze politieke rivalen op te vangen (Norris & Inglehart, in Call & Jolly, 2019). Kortom, het boek van Norris en Inglehart behandelt dusdanig veel theoretische en empirische gronden dat het resulteert in een resem nieuwe vragen. Hoe werkt deze culturele terugslag in staten met een homogene bevolking enerzijds, en in staten met verschillende etnische minderheden anderzijds? Is de theorie over de culturele terugslag nog steeds geldig als men verder teruggaat in de tijd, kijkend naar vroegere stadia van het populisme? Met andere woorden, is de stille revolutie van waarden – gedocumenteerd in het werk van Norris en Inglehart – zo uniek als wordt beweerd? Deze vragen rijzen gedeeltelijk uit het debat rond euroscepticisme over heel Europa. Voor veel Oost-Europese landen, zoals Polen, is het net het 'liberale' deel van een liberale democratie dat het probleem is. De EU wordt door zulke landen gezien als voorbode van deze waarden en normen (Norris & Inglehart, in Call & Jolly, 2019).

Vervolgens analyseren Call en Jolly het boek van Catherine De Vries: *'Euroscepticism and the Future of European Integration'*. Haar sleutelconcept stelt dat de manier waarop mensen naar de EU kijken, intrinsiek samenhangt met de staat van hun nationale politiek alsook de vergelijking van de nationale toestand met het EU-niveau. Het zogenaamde 'benchmark model' (De Vries, in

Call & Jolly, 2019). Uit haar empirisch werk kan men afleiden dat het idee van een gedifferentieerde EU zowel op het nationale als op het individuele niveau van toepassing is. Op het nationale niveau ziet men dat landen die vrij snel herstelden van de eurocrisis over het algemeen sceptischer waren en bijgevolg minder geneigd waren om extra macht af te staan aan de EU. Daartegenover staan, volgens De Vries, landen die harder getroffen waren door de eurocrisis; deze landen zouden rapper de hand uitsteken naar de EU en bereid zijn om macht af te staan. In haar boek haalt De Vries Duitsland en Spanje aan als voorbeeld van deze stelling. Duitsland kende na de eurocrisis een relatief vlot herstel en had dus minder behoefte aan Europese hulp. Desalniettemin was het Duitsland die een groot deel van de herstellingskosten op zich nam. Dit leidde tot verhoogde kritiek binnen Duitsland aan het adres van de EU – vooral kritiek op de manier waarop de EU omging met deze uitgaven. De Duitsers zagen de Europese leiders, in tegenstelling tot hun nationale regering, als zwak en ineffectief met toenemend euroscepticisme als gevolg. Spanje had het veel moeilijker dan Duitsland om na de financiële crisis terug orde op zaken te stellen en was aangewezen op hulp vanuit het EU-niveau. De Spaanse regering was in die periode enorm verzwakt door een aantal politieke schandalen, bijgevolg hadden de Spanjaarden meer vertrouwen in de EU dan in hun eigen regering (De Vries, in Call & Jolly, 2019). Een belangrijk aspect van De Vries haar werk is dat ze haar onderzoek voert op verschillende niveaus. Op het individuele niveau introduceert De Vries een nieuwe typologie voor de verschillende gradaties van euroscepticisme. ‘Exitceptici’ wijst op brexiteers en UKIP-kiezers, zij percipiëren nationaal beleid los van de EU als een voordeel voor de status quo. Daartegenover staan de ‘loyale supporters’, zij hebben over het algemeen een positief beeld over het EU-beleid, en kiezen dat beleid ten opzichte van het beleid van de nationale regering. Daartussen bevinden zich nog de ‘beleidsceptici’ en ‘regimesceptici’. De ‘beleidsceptici’ staan over het algemeen positief ten opzichte van de EU maar hebben vooral kritiek op bepaalde beleidsmaatregelen. De ‘regimesceptici’ steunen over het algemeen het beleid maar hebben kritiek op de algemene werken van de EU. Het ‘benchmarkmodel’ wordt door De Vries voorgesteld als een zero-sum game; als er goed nieuws is op het nationale niveau, dan zal het waarderingcijfer voor de EU naar beneden gaan en vice versa. Als autoritaire populistische politici erin slagen om consequent de schuld door te schuiven naar de EU, zal het ‘exit scepticisme’ naar alle waarschijnlijkheid toenemen. Maar als nationale actoren de succesvolle Europese besluitvormingsmechanismen op een positieve manier wierspiegelen op het nationale niveau, zal het electoraat bijgevolg positiever staan tegenover beide instituties. Uit de bevindingen van De Vries kan men dus afleiden dat als de EU snel reageert op de publieke opinie er automatisch steun voor de unie zou moeten volgen (De Vries, in Call & Jolly, 2019).

De conclusie van De Vries brengt ons naadloos over tot het werk van Christina Schneider: *‘The Responsive Union: National Elections and European Governance’*. De theorie van de ontvankelijkheid van de Unie, A.K.A. ‘The responsive Union’, geeft duidelijk weer dat Europees beleid enorm afhankelijk is van de binnenlandse politiek van de lidstaten – vooral van de electorale politiek. Het hoofdargument van Schneider is eigenlijk vrij simpel: nationale politieke actoren die onderhandelen op het EU-niveau, zijn gevoelig voor wat leeft bij hun electoraat, zeker in en rond verkiezingsperiodes. Politici kunnen tonen aan hun electoraat dat ze in hun belang optreden door op het Europees niveau standpunten in te nemen die aanleunen bij de preferenties

van hun kiespubliek, zeker als de politici er dan ook nog in slagen om de onderhandelingen tot een goed einde te brengen (Schneider, in Call & Jolly, 2019). Belangrijke sleutelconcepten in het boek van Schneider zijn 'saliency' en 'politisering'. Overheden reageren op bepaalde problematieken die op nationaal niveau nog geen draagvlak hebben, net omdat er op het EU-niveau zoveel sprake is van politisering en onzekerheid over welke problematiek er in de toekomst een draagvlak zal hebben. Tot slot beweert Schneider dat ontvankelijkheid op het Europese niveau tot electoraal succes zal leiden op het nationale niveau. In tegenstelling tot De Vries, die haar focus op direct publiek euroscepticisme legt, gaat Schneider eerder kijken naar de manier waarop het electoraat het optreden van de nationale overheid in de Europese beleidsvorming beoordeelt. Nationale politici beschikken over meerdere strategieën om ontvankelijkheid te etaleren, van positionering tot het verdedigen van een positie, en van krediet claimen tot schuld ontkennen. Of deze tactieken al dan niet succesvol zijn hangt af van de ervaren competentie van de nationale overheid (Schneider, in Call & Jolly, 2019). In deze betekenis dragen de andere boeken bij tot het ontvankelijkheidsmodel. Norris en Ingleharts autoritaire populistische partijen gebruiken hun anti-elitaire retoriek om kiezers ervan te overtuigen dat de mainstream partijen niet competent en niet te vertrouwen zijn. Hoewel het benchmarkmodel van De Vries waarschuwt dat de ervaren incompetentie op het nationale niveau wellicht een positief effect heeft voor de EU, en omgekeerd. Wanneer westerse democratieën onder druk staan, zowel in de lidstaten als in Brussel, zou dit potentiële zero-sum spelletje bijkomende negatieve gevolgen kunnen hebben (Call & Jolly, 2019).

De EU heeft al tal van crisissen moeten doorstaan sinds de internationale organisatie in het leven is geroepen. De recentste crisissen zijn de eurocrisis in 2008, de vluchtelingen crisis in 2015 en de brexit in 2016. De brexit zelf, met alle daarbij horende onzekerheid en instabiliteit, toont aan wat er gebeurt als instituties en mainstream partijen er niet in slagen om eurosceptische populistische partijen te counteren. Deze drie werken geven als advies aan Europese leiders om te gaan voor meer transparantie in de Europese besluitvorming, een meer flexibele Unie om zo de onderliggende oorzaak van populisme – zoals oa. ongelijkheid – te reduceren. Norris en Inglehart sluiten hun boek afwijzend af ten opzichte van de erosie van de 'civic culture', van vertrouwen in de overheid naar intolerantie. Het brexit debacle werpt een licht op van wat er kan gebeuren indien mainstream partijen en overheden er niet in slagen om populistische onruststokers te counteren. De Vries presenteert in haar werk bewijs dat de EU-burgers meer democratische processen willen (zoals referenda) en dat er meer nadruk moet gelegd worden op vrede en veiligheid dan op economische groei. Daarnaast steunen kiezers over heel de Unie Europese hervormingen, dat wijst er op dat progressieve Europese beleidsmakers er zouden moeten in slagen om de meer conservatieve EU-top ervan te overtuigen dat een bepaalde mate van beleids- en regimeverandering noodzakelijk is. Tot slot komt Schneider tot de conclusie dat het noodzakelijk is voor nationale en Europese regeringen om actief Europese activiteiten te promoten, om op die manier de ontvankelijkheid van de beleidsmakers ten opzichte van de kiezers te vergroten (Call & Jolly, 2019). In de toekomst zal het ook heel interessant zijn om de nationalistische reacties op de coronacrisis in de EU te bestuderen. Het is nog veel te vroeg om nu al politiek wetenschappelijk onderzoek te verrichten naar de maatschappelijke en politieke

gevolgen van deze crisis. Desalniettemin zal deze historische gebeurtenis de komende tientallen jaren de inspiratiebron zijn voor ontelbare wetenschappelijke onderzoeken.

3. Politieke context onderzochte partijen

De EU is een kleurrijk lappendeken van natiestaten met heel uiteenlopende politieke constellaties. In dit hoofdstuk zal ik de opmars van populistische eurosceptische partijen in Nederland en Griekenland bespreken. Daarnaast bestudeer ik de impact van de eurocrisis op desbetreffende landen. Nederland en Griekenland staan centraal in mijn onderzoek. Deze landen hebben elk op een andere manier de eurocrisis doorstaan. Toch kennen beide EU-lidstaten de afgelopen jaren een stijging in eurosceptisch populistisch politiek discours. Ik heb bewust gekozen voor Nederland en Griekenland net omdat ze in heel veel gebieden als elkaars tegenpool beschouwd worden. Nederland is, in tegenstelling tot Griekenland, een zeer welvarend land. Daarnaast heeft de eurocrisis in Griekenland veel lelijker huisgehouden dan in Nederland. Toch kennen ook onze noorderburen een opwelling van populisme en euroscepticisme. Ik ga hier in het hoofdstuk over case selection (4.3) dieper op in. Dit hoofdstuk zal mij uiteindelijk helpen om het populistisch en eurosceptisch discours van de PVV en de SP in Nederland, en van Golden Dawn en de KKE in Griekenland, met elkaar te vergelijken.

3.1 De opmars van populistische en eurosceptische partijen in Nederland

De twee partijen die zich in Nederland aan de uitersten van het politieke spectrum bevinden – die in aanmerking komen voor mijn onderzoek – zijn De Partij voor de Vrijheid (PVV) aan de rechterkant en De Socialistische Partij (SP) aan de linkerkant. In dit hoofdstuk zal ik de politieke context, waarin deze partijen zijn opgericht, bespreken.

De PVV is Geert Wilders, en Geert Wilders is de PVV. Het is dan ook geen verrassing dat Wilders de protagonist zal zijn in de volgende paragraaf. De PVV werd in 2006 gesticht door Geert Wilders, die daarvoor kamerlid was van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD). Eén ding wat meteen opvalt, is het feit dat deze partij maar één lid heeft: Geert Wilders zelf. Verder geeft hij het vertrouwen aan twee medewerkers die enorm dicht bij hem staan. Met andere woorden, Wilders domineert de PVV inzake selectie en training, het plannen van een politieke strategie en het articuleren van het partijprogramma en ideologie. Dit alles zou een verklaring kunnen zijn voor het gebrek aan een solide partijorganisatie (Vossen, 2011).

Hoewel Wilders zelf claimt een outsider binnen het politieke wereldje te zijn, wordt hij het best omschreven als een professionele politiker. Het grootste deel van zijn professionele carrière heeft Wilders namelijk in het Nederlandse parlement, de Tweede Kamer, gewerkt. In 1990 begon hij als speechschrijver en assistent van de parlementaire groep van de liberale VVD-partij (Vossen, 2011). Acht jaar later werd Wilders zelf lid van diezelfde parlementaire groep. Hij werd beschouwd als de leerling van de anglofiel Frits Bolkestein. Bolkestein introduceerde in die periode ook een andere, meer confronterende, stijl van politiek, alsook een meer offensieve conservatieve liberale ideologie. Deze ideologie was een mengeling van neoliberale economische standpunten en realisme als het gaat over internationale betrekkingen. Verder was Bolkestein ook een grote pleitbezorger voor herstellen van oude gemeenschapswaarden en de morele fundering van de samenleving zoals: geciviliseerd nationalisme, een traditioneler onderwijsstelsel,

cultureel en moreel leiderschap van de elite en een sterker onderscheid tussen hoogstaande en populaire cultuur. Daarenboven was Bolkestein ook een van de eerste politici in Nederland die openlijk kritiek uitte op de multiculturele maatschappij (Vossen, 2011).

Het is dus zeker niet ondenkbaar dat de voedingsbodem voor Wilders' huidige retoriek afkomstig is uit zijn leerperiode bij Bolkestein in de jaren '90. Zowel in termen van ideologie en stijl kan men Wilders op gelijke hoogte zetten van Bolkestein. Wilders toont vaak lef bij het breken van taboes en deinst er niet voor terug om nu en dan een onplezierige waarheden in de strijd te gooien. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de uitspraken van Wilders tijdens een debat over de toestand van de sociale zekerheid in Nederland. Werkgevers zouden het systeem namelijk misbruikt hebben door werknemers met een mentale achterstand, die niet in staat waren om te werken, aan te nemen. Deze werknemers vallen onder een flexibele regeling waardoor de bedrijven in staat waren overtollige werknemers te ontslaan. Wilders noemde Nederland toen de 'dorpsgek van Europa' (De Jong; Wilders, in Vossen, 2011).

Tegelijkertijd presenteert Wilders zichzelf als klokkenluider met betrekking tot Islamitisch terrorisme en massavernietigingswapens in het Midden-Oosten. In 1999 presenteerde hij in het parlement een rapport over desbetreffende onderwerpen. Het rapport was gebaseerd op een uitgebreid onderzoek van interviews met onder andere Donald Rumsfeld en Max van der Stoel. Desondanks viel het pleidooi van Wilders toch in dovemansoren (Vossen, 2011).

Bij de eeuwwisseling zagen veel politieke commentatoren Wilders als de toekomstige leider van de VVD. Echter, vijf jaar later verliet Wilders de VVD en werd hij een onafhankelijk parlementslid. Dit ging gepaard met een overgang van een conservatief liberaal gedachtegoed – van Bolkestein – naar een Amerikaans geïnspireerd neoconservatisme. Deze periode staat in Nederland gekend voor de opkomst van nieuwrechts, voortvloeiend uit de kritiek op de progressieve hegemonie binnen de Nederlandse politiek, scepticisme tegenover de welvaartsstaat, de tolerante samenleving, de milieuproblematiek, de overlegeconomie en een groeiende bezorgdheid ten opzichte van de positie die de Islam krijgt binnen de Nederlandse samenleving (Vossen, 2011). Een belangrijke opmerking bij de analyse van Vossen gaat over de grens tussen het liberaal conservatisme en het neoconservatisme, vaak is die nogal onduidelijk. Maar rond de eeuwwisseling zijn er een aantal verschuivingen waarneembaar bij de standpunten van Wilders waardoor die grens heel duidelijk wordt. Ten eerste was Wilders in 2001 een grote aanhanger van de Irakinvastie door de Verenigde Staten. De zogenaamde 'war on terror' en al zijn bijhorende beleidsmaatregelen klonken Wilders als muziek in de oren (Vossen, 2011). Ten tweede pleitte Wilders voor radicale maatregelen tegen diegene die een bedreiging vormen voor de Nederlandse samenleving. Maatregelen zoals het uitroepen van de noodtoestand, preventieve aanhoudingen, administratieve aanhoudingen en de denaturalisatie met bijhorende deportatie van verdachten naar het land van herkomst stonden van boven op de agenda (Niemöller; Van Deijl, in Vossen, 2011). Ten derde werd zijn reeds uitgesproken kritiek op de progressieve Nederlandse elite nog feller. Wilders omschreef de Nederlandse elite als een homogene opportunistische groep die de democratie gekaapt heeft (Wilders, in Vossen, 2011). Tot slot verandert Wilders ook zijn standpunten handelend over de Islam, dit zijn veruit de meest opmerkelijke veranderingen. Wilders begon de Islam te vergelijken met een totalitaire ideologie en linkte het geloof ook aan de stijgende criminaliteitscijfers onder de Marokkaanse jongeren. Met deze uitspraken plaatste

Wilders zicht toch op een grote afstand van zijn voormalige mentor Bolkestein (Van der Kaaij & Lammers; Wilders, in Vossen, 2011).

In 2006 ging Wilders dan uiteindelijk over tot de oprichting van de PVV, gevolgd door de publicatie van een ambitieus ideologisch document. Dat document, waarin hij nieuwe morele waarden had neergepend, zou de culturele funderingen van de Nederlandse samenleving moeten hervormen. Het document, echter, was al heel snel niet meer relevant daar Wilders sommige van zijn neoconservatieve standpunten introk en verving door nieuwe. Deze nieuwe standpunten neigden meer in de richting van nationaal populisme of extreemrechts populisme (Vossen, 2011). De huidige standpunten van de PVV kunnen in vijf punten samengevat worden: ten eerste blijft de Islam volksvijand nummer één voor Wilders, ten tweede krijgen nieuwe groepen immigranten het hard te verduren (Bulgaren, Polen, Roemenen, ...), ten derde is er sprake van een toenemende afkeer ten opzichte van internationale organisaties (vooral gericht tegen de EU, zie afkeuren Europese grondwet), ten vierde zijn er, bij zowel stijl als inhoud, meer en hardere vormen populisme terug te vinden en tot slot is er een afkeer tegenover het neoliberaal sociaaleconomisch beleid waar hij voorheen wel voorstander van was (Vossen, 2011)

Aan de andere kant van het politieke spectrum vind ik de 'Socialistische Partij' (SP) terug. De SP kent een langere geschiedenis dan de PVV. De partij werd in 1972 opgericht door een Maoïstische splintergroep van de Communistische Partij van Nederland (CPN). De CPN tolereerde het namelijk niet dat er binnenin de partij een aantal dissidente geluiden naar boven kwamen. De leden waren, vanaf het midden van de jaren '60, hun geluk zelf beginnen beproeven door eigen partijen te beginnen oprichten (van der Steen, 1994). In het begin van de jaren '70 was de SP een heel kleine partij met slechts 500 leden. Het historische startpunt van deze partij ging volgens Keith (2010) gepaard met vijf obstakels. Ten eerste had de partij – de CPN – heel weinig ervaring met regeren, dit deed een eventuele regeringsdeelname voor de later opgerichte SP nogal onwaarschijnlijk lijken (Keith, 2010). Ten tweede zorgde de regeringsdeelname van De Politieke Partij Radikalen (PPR) voor een interne terugslag in de partij. Toen de partij in 1977 de regering verliet, namen de ecologische en linkse tak het over. Dat zorgde voor een radicalisering van de partijstandpunten. Dat maakte het moeilijker voor de SP, een andere extreemlinkse partij, om mee te kunnen regeren (Keith, 2010). Ten derde waren er grote groepen binnen de partij die tegen een regeringsdeelname gekant waren. Dit omdat ze op die manier de programmatorische inzet van de partij zouden ondermijnen (Keith, 2010). Ten vierde waren de kenmerkende beleidsstandpunten van de SP veel te radicaal voor potentiële mainstream coalitiepartners. De PPR was indertijd nog het meest flexibel maar vroeg toch al voor ingrijpende milieuregelgeving, herverdeling van de welvaart als beloning voor onbetaald werk, maximuminkomen afspreken, een 25-uren werkweek en de democratisering van de economie (PPR, in Keith, 2010). De voorstellen van de CPN, de Pacifistische Socialistische Partij (PSP) en SP gingen veel verder, ze omvatten onder andere: terugtrekking uit de NAVO, ontwapening, nationalisatie van productiesectoren, afschaffen van de vrije markt en het terugschroeven van de werkloosheid (Keith, 2010). Ten vijfde kon de SP heel kieskeurig zijn in het kiezen van een coalitiepartner. Omgekeerd waren de CPN en de PPR wel bereid om met de progressieve Christendemocraten in zee te gaan (Keith, 2010).

In tegenstelling tot GroenLinks, een andere linkse Nederlandse partij, is de SP een partij die haar pijlen richt tot de arbeidersklasse en de werklozen. GroenLinks richt zich meer tot de

middenklasse en tot de werknemers in de publieke sector. In de jaren '90 kwamen de namen van beide partijen goed overeen met hun politieke standpunten. De SP was een socialistische partij die heel kritisch was ten opzichte van kapitalisme, terwijl GroenLinks zich vooral op het milieu en politiek linkse standpunten concentreerde (Keith, 2010).

Sommige politieke wetenschappers beweren dat bepaalde linkse Europese partijen sinds de jaren '90 gemuteerd en gederadicaliseerd zijn (March & Mudde, in Keith, 2010). Nederlandse linkse partijen zoals GroenLinks hebben de neiging om deze trend te volgen. Volgens March (in Keith, 2010) zou de SP wel nog haar radicaal karakter behouden hebben. Maar als ik de definitie van 'radicaallinks' erg nauw interpreteer, zie ik echter dat ook de SP niet meer aan deze criteria voldoet. Zij die in het partijprogramma op zoek gaan naar verregaande theoretische analyses van kapitalisme, zal bedrogen uitkomen. Zelfs de kritiek op het neoliberalisme komt slechts met tussenpozen naar de voorgrond. De SP vandaag is meer sociaaldemocratisch dan klassiek socialistisch (SP, in Keith, 2010). Zowel GroenLinks als de SP voeren campagne om de gevolgen van kapitalisme op te vangen in plaats van de problematiek bij de wortels aan te pakken. Ze accepteren de noodzaak voor private eigendom en ze uiten geen antikapitalistische sentimenten door te pleiten voor een planeconomie. Het programma van de SP rond de tijd van de eurocrisis focust vooral op: het limiteren van werkuren, volledige tewerkstelling nastreven, het plafonneren van de lonen voor het management, het limiteren van arbeidsmigranten, verhoging van de sociale provisies voor migranten en een eerlijkere verdeling van de welvaart. Verder streeft de partij voor: het wegwerken van segregatie binnen het onderwijs, wegwerken van kinderarmoede, versterken van de sociale diensten, omkeren van de vermarkting van het openbaar vervoer en het balanceren van de economische cyclus (SP, in Keith, 2010).

In 2006 kreeg de SP een uitgelezen kans tot regeringsdeelname. De partij won 16,6 % van de stemmen voor zich, in tegenstelling tot 6,3 % in 2003. Deze uitslag maakte van de SP één van de grootste linkse partijen in Europa. De PvdA verloor veel kiezers en leden aan de SP, waardoor de SP plots de derde grootste partij van Nederland werd – zowel op basis van het aantal kiezers als het aantal parlementariërs (Lucardie et al., in Keith, 2010). Er klonken in de wandelgangen veel stemmen die voor een regeringsdeelname van de SP pleitten, maar de partij stootte op een ongeschreven regel binnen de Nederlandse politiek dat één van de drie grootste partijen in de oppositie moet zetelen (Fronteers, in Keith, 2009). In tegenstelling tot GroenLinks ondervond de SP geen terugslag door de niet-regeringsdeelname in 2006. Het creëerde geen tikkende tijdbom binnen de organisatie van de partij waarbij bij leden de vrijheid krijgen om het beleid van de partij in vraag te stellen. In tegendeel, het centralistisch karakter van de SP bleef behouden en elke Marxistische en/of Leninistische oprisping werd vakkundig de kop ingedrukt (Keith, 2010). Daarenboven keken veel linkse Europese partijen, naarstig op zoek naar de sleutel voor electoraal succes, naar de SP voor inspiratie (Keith, 2010).

Het grootste probleem voor de SP kwam van hun eigen electoraat. In de Europese Parlementsverkiezingen van 2009 won de SP slechts 7,1 % van de stemmen. De SP haalde geen voordeel uit de economische crisis zoals men zou verwachten van een partij die voorstander was van de nationalisering van het bankwezen. GroenLinks heeft de SP zelfs voorbijgestoken in de opiniepeilingen. Deze daling in kiespubliek werd deels verklaard door het aftreden van parlementair leider Marijnissen, die te maken kreeg met gezondheidsproblemen (Keith, 2010).

3.2 De eurocrisis in Nederland

Het staat als een paal boven water dat Nederland, in vergelijking tot Griekenland, op een compleet andere manier de eurocrisis heeft ervaren. Sinds het begin van de eeuwwisseling is het pro-Europese discours van Nederland beginnen te wankelen. De uitbreiding van de EU in 2004 zorgde ervoor dat Nederland veel stemgewicht verloor aan de nieuwe lidstaten, ondanks het feit dat ze één van de grootste nettobetalers zijn aan de Unie (Korteweg, 2017). Een eerste teken van weerstand ten opzichte van de EU kwam er in 2005 toen de Nederlanders in een referendum mee mochten beslissen of er al dan niet een Europese grondwet zou komen. De eurocrisis zorgde vervolgens voor nog meer zorgen over de weg die de Unie insloeg. Nederland was één van de landen, samen met Duitsland, waar Zuid-Europese landen op rekenden voor financiële ondersteuning. Er ontstond een perceptie dat Nederland moest opdraaien voor fouten gemaakt door zij die de monetaire regels resoluut aan hun laars lappen (Korteweg, 2017).

Om een duidelijk beeld te schetsen wat de impact was van de eurocrisis in Nederland, kijk ik naar het nationaal van de Eurobarometer in de herfst van 2008. Op die manier kan ik aantonen wat de impact van de crisis is geweest op de perceptie van de EU bij de Nederlandse burgers. De Nederlanders, ondanks vele inspanningen van de EU, zijn pessimistisch over de aanpak van de crisis. In 2006 had nog 77% van de Nederlanders vertrouwen in de Europese economie, in 2008 was dat nog maar 57% (Europese Commissie, 2008). Verder is de Nederlander over het algemeen positiever tegenover de EU dan de gemiddelde Europeaan. Ondanks die positieve houding ten opzichte van de EU, zie ik een grote daling in de positieve houding tegenover de Europese economie. 63% denkt dat de economie er in de toekomst slechter zal uitzien. Op deze vlakken zijn de Nederlanders veel pessimistischer dan de gemiddelde Europeaan (Europese Commissie, 2008). Verder zie ik ook dat de Nederlanders voor het eerst in de geschiedenis van de EU minder vertrouwen heeft in het Europees Parlement dan in de Europese Commissie, 58% voor het Europees Parlement tegenover 62% voor de Europese Commissie (Europese Commissie, 2008). Maar over het algemeen zijn de Nederlanders nog relatief positief tegenover de EU in vergelijking met andere Europeanen. Het is pas in de daaropvolgende Eurobarometer dat de impact van de eurocrisis zichtbaar is. Nederlanders zijn minder positief over de EU dan voorheen, van 52% naar 45% (Europese Commissie, 2009). Daarenboven zijn ze nogal pessimistisch als het over de toekomst van de EU gaat. 55% denkt dat het in de toekomst slechter zal gaan met de Europese economie (Europese Commissie, 2009).

De eurocrisis heeft, in vergelijking tot Griekenland, veel minder lelijk huisgehouden in Nederland. Toch had deze crisis invloed op het discours van de SP en de PVV. Wat opvalt is dat SP haar standpunt ten opzichte van EU niet radicaliseerde gedurende de financiële en economische crisis. De voornaamste punten van kritiek waren vooral gericht op Europese integratie, gebruik makend van sociaaleconomische, legitimiteits- en soevereiniteitsframes (Pirro & van Kessel, 2018). Kenmerkend voor het soft-euroscptische discours van de SP, was vooral haar continuïteit met het discours van voorheen. De crisis werd uiteraard wel vermeld, waarbij de EU het verwijt kreeg het verkeerde pad – meer markt en minder bescherming – te hebben gekozen. In mijn analyse zal ik dieper ingaan op het partijprogramma van de SP in 2010. Ook de PVV was hard in haar kritiek op de aanpak van de crisis door de EU (Pirro & van Kessel, 2018). Pirro, Taggart & van Kessel (2018) komen tot de conclusie dat de financiële en economische crisis vooral door

extreemlinks gehanteerd wordt als argument tegen de EU. De vluchtelingencrisis is vooral het stokpaardje van extreemrechts (Pirro, Taggart & van Kessel, 2018).

3.3 De opmars van populistische en eurosceptische partijen in Griekenland

Golden Dawn (GD), in het Nederlands: Gouden Dageraad, werd opgericht in 1983 door Nikos Michaloliakos. Het is een extreemrechtse nationalistische partij met als symbool een Griekse letter die sterk doet denken aan de swastika uit het Nazistische tijdperk. Om het ontstaan van de partij echter beter te begrijpen moet ik iets verder terug in de tijd.

In 1974 - toen Griekenland terug een democratie werd - waren de meeste partijen die zich rechts van het conservatieve 'New Democracy' (ND) bevonden een verzameling van voormalige legerofficieren, ex-juntaleden, anticommunisten en aanhangers van de koning. Deze partijen waren grotendeels een reactie op de slechte behandeling van ex-juntaleden en de koning door de conservatieve regering van Constantine Karamanlis (ND). De voornaamste extreemrechtse partijen die poogden om het op te nemen tegen ND tot de jaren '90 waren: NDU (National Democratic Union), Nationaal Kamp, Partij van de Progressieven, EPEN (Nationale Politieke Unie), Helleens Front, ENEK (Verenigde Nationalistische Beweging) en NP (Nationale Partij) (A. Ellinas, 2013). EPEN bleek later een broeihaard voor opkomend extreemrechtse leiders zoals Nikos Michaloliakos, die later Golden Dawn oprichtte, en Makis Vorides. Beide waren lid van de jeugdafdeling bij EPEN. Deze partijen waren nooit echt een grote uitdaging voor ND omdat extreemrechts, in Griekenland, er een nogal oubollig imago op nahield tot de jaren '90. Het was de Nationale Partij (NP) die een ideologische vernieuwing inluidde voor extreemrechts in Griekenland door het nationalisme volledig te omarmen. Het Griekse extreemrechts was er zich ook van bewust dat er ontwikkelingen waren in West-Europa. In landen zoals Frankrijk en Oostenrijk verscheen de politieke strekking steeds meer op het toneel. De voornaamste partijen die toen op het voorplan kwamen waren: Helleens Front, Politieke Lente, PASOK (Panhelleense Socialistische Beweging), Front Line, Partij van het Hellenisme en LAOS. LAOS bleek uiteindelijk de meest succesvolle met in 2009 5,6% van de stemmen en 15 zetels. De economische crisis had desastreuze gevolgen voor de partij: LAOS zakte weg met nog slechts 1,6% van de stemmen in juni 2012 (A. Ellinas, 2013).

Niettegenstaande dat Golden Dawn opgericht werd in 1983, duurt het tot 1993 wanneer de partij politiek actief wordt. In het begin had de partij een nogal Leninistische aanpak. Ze besloten om een krantje uit te geven genaamd: 'Golden Dawn'. Het was vervolgens de bedoeling om daarrond een partij op te bouwen. In de jaren '80 bleef de partij hangen bij ideeën die uit het interbellum dateren zoals nationaalsocialisme en fascisme. In de jaren '90 verschuift de focus van de partij meer naar het nationalisme. De partij probeert dan om zichzelf te ontdoen van de link met het nationaalsocialisme (A. Ellinas, 2013). Tot 2010 behaalde Golden Dawn geen opmerkelijke electorale overwinningen: in de Europese verkiezing van 1994 en de nationale verkiezing in 1996 blijft Golden Dawn steken op respectievelijk 0,11% en 0,07%. In 1999 werkte Golden Dawn samen met First Line en behaalden ze, een nog steeds schamele, 0,75%. Doorheen de jaren '90 maakt de partij zich berucht met een aantal gewelddadige incidenten: leden van Golden Dawn waren toen betrokken bij een aantal aanvallen tegen immigranten en studenten. Een van de hoogwaardigheidsbekleders binnen de partij, Antonios Androutsopoulos, zit een 21

jaar durende gevangenisstraf uit voor het vermoorden en verwonden van drie studenten. In 2009 slaagde Golden Dawn er opnieuw niet in om een zetel te behalen op nationaal en Europees niveau. De electorale doorbraak van de partij kwam er pas in 2010. In de lokale verkiezingen behaalde Golden Dawn 5,29% van de stemmen in Athene. Net zoals voor andere extreemrechtse partijen in Europa, was dit lokaal succes een springplank voor de nationale doorbraak in 2012 (A. Ellinas, 2013).

Nu ik de geschiedenis en de omstandigheden rond het ontstaan van Golden Dawn heb besproken, kijk ik naar de ideologie die ze ondersteunen. Zoals eerder vermeld is Golden Dawn grote aanhanger van het nationalisme. Voor de partij is dat de enige ideologie die het Griekse volk kan redden van de ondergang. De focus ligt niet louter op het sluiten van de grenzen - om zo een halt toe te roepen aan massa-immigratie – Golden Dawn roept ook op tot een radicale verandering van de samenleving. Volgens de partij zou de gevestigde orde van een nationalistische staat voor een nieuw soort samenleving kunnen zorgen. Een vernieuwing van morele, spirituele, sociale en mentale waarden staan centraal binnen het discours van de partij. Zelf ontkent Golden Dawn elke link met het nationaalsocialisme en de Nazistische symboliek. Er zijn echter officiële partijdocumenten die onmiskenbare linken leggen met ideologische waarden daterend uit het interbellum. Wat Golden Dawn onderscheidt van zijn extreemrechtse tegenhangers, in Europa en in Griekenland, is de nadruk op biologische verschillen in intellect tussen verschillende rassen. De neiging naar nazistische ideeën wordt versterkt door de partij haar antisysteem, antisemitische en anticomunistische retoriek. Net zoals LAOS gebruikt Golden Dawn populistische aanvallen ten opzichte van de 'corrupte' gevestigde orde. Ze beweren dat die de Griekse soevereiniteit afstaan aan de EU en het belang van de eigen bevolking op die manier verwaarloost. Op vlak van beleid is er een duidelijke gelijkenis tussen Golden Dawn en LAOS. Beide hebben harde standpunten op vlak van 'nationale' belangen, immigratie en burgerschap. Toch verliest LAOS in 2012 enorm veel terrein op GD. Dit zou te wijten zijn aan de lakse houding van LAOS tegenover het memorandum ten gevolge van de financiële crisis. Golden Dawn wil de volledige overeenkomst schrappen en alle Griekse schulden kwijtschelden. Verder leggen ze ook de nadruk op het belang van een eigen nationale munt (A. Ellinas, 2013).

Net zoals bij andere extreemrechtse partijen ligt de concentratie van de macht bij één autoritaire leider. In dit geval is dat secretaris-generaal Nikos Michaloliakos. Verder wordt er om de drie jaar een partijcongres georganiseerd waar 300 leden beslissen welke politieke en ideologische richting de partij zal uitgaan. Naast de secretaris-generaal en het partijcongres zijn er nog vijf andere organen die het besturen van de partij in goede banen moeten leiden: het centraal comité, het ethisch comité, het audit comité, de politieke raad en het evaluatiecomité voor potentiële leden (A. Ellinas, 2013).

Voor het ontstaan van de KKE moet ik terug naar het jaar 1918. Toen ontstond de 'Socialistische Arbeiderspartij van Griekenland'. Vanaf 1924 ging de partij als de 'Communistische Partij van Griekenland' of de KKE door het leven. De partij werd ongeveer gelijktijdig opgericht met de 'Algemene Confederatie van Griekse Arbeiders' (de GSEE). Pandelis Pouliopoulos was de eerste secretaris-generaal van de partij. Hij werd van zijn functie ontdaan in 1927 omdat hij de linkse oppositie van Leon Trotsky ondersteunde. In 1931 nam Nikos Zachariadis het bestuur van de partij over. Hij werd gesteund door Stalin zijn Komintern. Vanaf dan ging de partij een meer

conservatieve richting uit. In 1936 verdween de KKE bijna definitief door toedoen van de toenmalige dictatuur in Griekenland. In die periode toonde de partij zich enorm weerbaar en binnen een periode van twee jaar steeg het ledenaantal van 15.000 in 1942 naar 412.000 in 1944. De partij beschikte in die periode over gewapende milities die op bevel van de Sovjet-Unie onder het commando van de geallieerde troepen werden geplaatst. De gewapende milities namen dus niet deel aan de revolutie van 1944 en de KKE besloot later om de troepen te ontwapenen. Toen de Griekse burgeroorlog uitbrak in 1946 was de partij dus niet in staat om de macht over te nemen in Griekenland, iets waar ze een aantal jaar eerder wel toe in staat zouden geweest zijn. In de jaren '50 kent de KKE nog even electoraal succes met de EDA (Grieks Democratisch Links), maar in de jaren '60 krijgen ze de ene tegenslag na de andere te verduren. In 1967 was er weer een dictator aan de macht. De internationale crisis binnen communistische partijen in 1968 zorgden voor de splitsing van de KKE. Die splitsing lag aan de basis voor de partij die later bekend werd als 'SYRIZA' en vandaag alomtegenwoordig is (Lountos, 2015).

In de jaren '70 kwam de KKE als grootste van de twee partijen naar voor na de val van het kolonelsregime. Maar de partij kon niet weerstaan aan de opkomst van centrum-links. Het sociaaldemocratische Pasok steeg van 13,6% naar 48% in zeven jaar tijd (Lountos, 2015). Op het einde van de jaren '80 veranderde er heel veel op het politieke toneel. De twee Griekse communistische partijen steunden beiden openlijk de Europese gemeenschap. De gemeenschappelijke steun aan de Europese gemeenschap en de acceptatie van de privésector en ondernemerschap leidde tot een coalitie genaamd 'Synaspismos'. De beslissing om samen met New Democracy en Pasok een coalitieregering te vormen leidde tot grote ontgoocheling van duizenden radicaal linkse partijaanhangers (Lountos, 2015).

In 1992 splitst de KKE opnieuw van Synaspismos. In de daaropvolgende verkiezingen, in 1993, daalde de KKE naar een historisch dieptepunt van 4,5%. Synaspismos haalde niet eens de kiesdrempel van 3% (Lountos, 2015). Sinds de jaren '90 hanteert de KKE een meer agressieve en isolationistische partijstrategie. Die strategie moest ervoor zorgen dat de partij een sterk samenhangend ledenbestand kreeg. Wat volgens het bestuur essentieel was om het voortbestaan van de partij te garanderen. Het isolationisme bleek wel geen linkse beweging te zijn maar eerder een falen in het combineren van opkomende radicaliserende groeperingen binnen de partij en de electorale strategieën. Zelf claimt de KKE dat het zichzelf isoleert opdat de voorhoede van de partij zich niet zou laten meeslepen in de opportunistische tendensen die eigen zijn aan massaprotesten (Tsakatika & Eleftheriou, 2013). De periode van laagconjunctuur blijft duren tot de verkiezingen van 2014. In die periode maakt de KKE de kloof met SYRIZA een stuk kleiner dankzij de ontgoocheling van de SYRIZA-kiezer over de gematigde standpunten die de partij inneemt tegenover de EU (Lountos, 2015).

De KKE is een strikt communistisch-orthodoxe partij die, historisch gezien, een grote vertrouweling was van de Sovjetpolitiek en -ideologie in Europa. De interne werking van deze Marxistisch-Leninistische partij ligt vast volgens een strikte werking waar niet snel van afgeweken wordt. De partij haar prioriteiten liggen niet enkel bij het uitbouwen van sterke relaties met de arbeidersklasse, ook andere populaire lagen van de bevolking zijn een doelgroep voor de partij. De middenklasse en de landbouwers, die het financieel steeds zwaarder hebben,

zijn tevens een doelgroep (Tsakatika & Eleftheriou, 2013). Dimitris Koutsoumbas is de huidige secretaris-generaal van de partij (Lountos, 2015)

3.4 De eurocrisis in Griekenland

De globale economische crisis trof Griekenland voor het eerst in 2009 toen de kersverse socialistische regering, onder leiding van Giorgos Papandreu jr., erkende dat het land onhoudbare budgettekorten en publieke schulden had. De openbaring van de werkelijke staat van de Griekse economie en de lakse respons van de EU leidde tot een gigantisch vertrouwensverlies in de financiële markten en een ongeziene schulden crisis (Clements et al., 2014). In 2010 besluit de EU om samen met het IMF een lening en bailouts toe te kennen aan Griekenland. Deze bailouts kwamen er op voorwaarde dat de Griekse regering draconische besparingsmaatregelen zou nemen zoals het terugschroeven van het minimumloon en het versoepelen van de arbeidsvoorwaarden. De uitvoering van het besparingsprogramma werd streng gecontroleerd door de Europese Commissie (EC), het Internationale Monetair Fonds (IMF) en de Europese Centrale Bank (ECB). Vertegenwoordigers van deze drie organen werden de Trojka genoemd. De Trojka fungeert als controleorgaan om te bepalen of lidstaten wel voldoen aan de opgelegde besparingsmaatregelen. Indien Griekenland niet aan de doelstellingen voldeed van het besparingsplan, werden de afgesproken betalingen niet uitgevoerd (Clements et al., 2014). De mondiale financiële crisis van 2009 is vergelijkbaar met de 'grote depressie' uit 1929. Tussen 2008 en 2013 daalde het BBP met 27% en steeg de werkloosheidsgraad tot 27,5%. De wortels van deze crisis zijn duidelijk gelinkt aan jaren van fiscaal wanbeleid, corruptie en excessen begaan door het politieke establishment in Griekenland (Galenianos, 2014).

De Griekse bevolking is uiteindelijk het grootste slachtoffer van deze crisis. De besparingen die bedoeld waren om het land financieel weer op de rails te krijgen, waren vooral voelbaar bij de gewone man. In de eerste plaats was er opluchting omdat er door de maatregelen geen sprake meer was van een 'grexit'. Pas later voelde de bevolking de effecten van deze strenge besparingen. Velen beschouwden deze maatregelen als een te strenge straf voor iets waar ze in de eerste plaats helemaal niets mee te maken hadden. Het was eerst en vooral de lagere sociale klassen in de samenleving die de gevolgen van deze besparingen ondervonden (Clements et al., 2014). De EU werd door de Griek steeds meer geassocieerd met een verlies aan soevereiniteit. Al deze ontwikkelingen hebben een grote impact op het algemeen beeld dat de Griek heeft ten aanzien van de Europese Unie. Het percentage Grieken met een negatief beeld over de EU steeg enorm vanaf 2009 en bereikte zijn hoogtepunt in 2013 (Vasilopoulou, 2018). De crisis in combinatie met de onbekwaamheid om snel een oplossing te vinden voor de problemen droegen bij tot een stijging van het euroscepticisme, de volatiliteit van het electoraat, het electoraal succes van anti-establishment partijen en de fragmentatie van het partijstelsel (Vasilopoulou, 2018).

Tussen 2009 en 2012 veranderde het Griekse politieke landschap heel drastisch. Voor de crisis waren er twee grote politieke blokken in Griekenland: het linkse PASOK en het rechtse ND. Daarenboven had je nog een aantal kleinere partijen: SYRIZA, LAOS, Golden Dawn (GD) en het communistische KKE (Katsanidou & Otjes, 2015). De economische crisis had een heel groot effect op Griekenland. De financiële markt vertrouwde er niet meer in dat de Grieken hun schulden

zouden kunnen terugbetalen. De Grieken gingen op hun beurt op zoek naar financiële hulp bij de Europese instellingen (Katsanidou & Otjes, 2015). Men kan de financiële crisis beschouwen als een soort katalysator die de zwaktes van de eengemaakte munt blootlegde (Katsanidou & Otjes, 2015). Van alle landen in de Eurozone bleek Griekenland het meest kwetsbaar te zijn voor dit soort crisissen. Al snel werd duidelijk dat één bailout niet voldoende was, de tweede bailout kwam in 2012 (Katsanidou & Otjes, 2015).

In tijden van crisis maken oppositiepartijen vaak gebruik van de economische en politieke instabiliteit om hun eurosceptische standpunten meer kracht bij te zetten. Tegelijkertijd betekent de kans om in de regering te stappen dat deze partijen een milder standpunt aannemen ten aanzien van de EU. De mainstream partijen blijven meestal dezelfde strategieën hanteren, om zo hun positie te kunnen behouden (Vasilopoulou, 2018).

4. Onderzoeksdesign

In dit hoofdstuk ga ik dieper in op de methode en de data die ik zal hanteren in mijn onderzoek. Ik heb gekozen voor een kritische discoursanalyse omdat deze methode mij zou moeten toelaten duidelijke antwoorden te formuleren op de onderzoeksvragen van deze masterproef. De focus van deze methode ligt namelijk op het uitleggen, interpreteren en omschrijven hoe discours bepaalde maatschappelijke fenomenen kan beïnvloeden. Een omschrijving die naadloos aansluit bij het onderzoeksopzet van deze masterproef. In dit hoofdstuk geef ik ook extra uitleg over de methode binnen kritische discoursanalyse, namelijk Discourse-Historical Approach, die ik zal hanteren in mijn analyse.

4.1 Methode

'Critical Discourse Analysis' (CDA), een onderdeel van 'Critical Discourse Studies' (CDS), kent zijn oorsprong aan het einde van de jaren '80. In die periode werd het een erkend veld binnen de sociale wetenschappen. CDA is geen traditionele wetenschappelijke discipline met vaste theorieën, categorieën, assumpties en onderzoeksmethodes. Integendeel, het is een probleemgeoriënteerd interdisciplinair onderzoeksprogramma ondergeschikt aan tal van benaderingen, die elk met verschillende epistemologische assumpties, theoretische modellen, onderzoeksmethodes en -agenda's te werk gaan. Wat al deze benaderingen verbindt, is een gemeenschappelijke interesse in de semiotische dimensie van macht (welke waarde aan het begrip 'macht' wordt toegeschreven), onrechtvaardigheid, politiek-economische, sociale of culturele veranderingen in onze geglobaliseerde maatschappij (Wodak, 2013). De wortels van CDA liggen in retoriek, tekstlinguïstiek, antropologie, filosofie, sociologie, cognitieve wetenschappen, literatuurstudies, sociolinguïstiek en in toegepaste linguïstiek en pragmatiek (Wodak, 2013). In haar relatief kort bestaan heeft CDA reeds tal van definities gekregen. Volgende definitie, uit het werk van Dianna R. Mullet (2018), is volgens mij het meest geschikt in functie van mijn benadering naar dit onderwerp toe:

“Critical discourse analysis (CDA) is a qualitative analytical approach for critically describing, interpreting, and explaining the ways in which discourses construct, maintain, and legitimize social inequalities. CDA, like discourse analysis (DA), examines the ways in which language produces and moderates social and psychological phenomena; however, CDA emphasizes the role of language as a power resource” (Mullet, 2018, p. 1).

Kortom: CDA is een kwalitatief analytisch kader waarbij er op een kritische manier wordt omschreven, geïnterpreteerd en uitgelegd hoe discours bepaalde sociale en maatschappelijke problematieken construeert, behoudt en legitimeert (Mullet, 2018). Fairclough en Wodak (1997) geven CDA acht algemene leerstellingen:

1. CDA adresseert sociale problemen.
2. Machtsrelaties zijn discursief.
3. Discours geeft mee vorm aan de maatschappij en cultuur.
4. Discours doet ideologisch werk.
5. Discours is historisch.
6. De link tussen tekst en maatschappij is gemedieerd.
7. Discoursanalyse is interpretatief en verklarend.
8. Discours is een vorm van sociale actie.

(Fairclough & Wodak, in Van Dijk, 2015)

Net zoals discoursanalyse onderzoekt CDA de manier waarop taal sociale en psychologische fenomenen produceert en modereert. CDA legt echter meer de nadruk op de rol van taal als een machtsbron (Mullet, 2018).

De bedoeling van deze masterproef is om, aan de hand van CDA, een vergelijking te maken tussen extreemlinks en extreemrechts discours ten aanzien van de eurocrisis en euroscepticisme. De PVV, de SP, de KKE en Golden Dawn zijn respectievelijk extreemlinkse en een extreemrechtse partijen. Deze partijen zijn populistisch en/of eurosceptisch en hebben na de financiële crisis, die vooral voelbaar was in Griekenland, electoraal succes gekend. Ik wil onderzoeken hoe deze partijen de eurocrisis interpreteren en op welke manier de eurocrisis hen toeliet om hun populistisch en eurosceptisch discours kracht bij te zetten. Uit bovenstaande definiëring blijkt dat de focus van CDA bij sociale ongelijkheden en maatschappelijke problematiek ligt. Ideaal dus om mijn onderzoek aan de hand van deze methode uit te voeren. Zowel de KKE als Golden Dawn hebben op hun website een Engelse versie van hun partijprogramma staan, de twee Nederlandse partijen hebben ook een partijprogramma beschikbaar op hun website. Deze teksten vormen de basis van mijn onderzoek. CDA is een discipline met talloze onderzoeksmethodieken. Ik leg mijn focus hoofdzakelijk op de ‘Discours-Historical Approach’ (DHA). Binnen CDA is DHA de afgelopen 30 jaar uitgegroeid tot de meest gebruikte methode. In deze paragraaf bespreek ik de kenmerken van DHA alsook de methodologie die gehanteerd wordt.

De Discourse-Historical Approach kijkt niet enkel naar de historische dimensie van discours, DHA houdt zich ook bezig met volgende studiedomeinen binnen discoursanalyse:

1. Discours en discriminatie (vb: racisme, etnicisme, nationalisme, xenofobie, islamofobie en sexismen).
2. Taalbarrières in verschillende sociale instituties (vb: ziekenhuizen, rechtszalen, autoriteiten, academische taal en media).
3. Discours en politiek, staatsinrichting en beleid (vb: Europese Unie, migratie, asiel, populisme, natiestaten).
4. Discours en identiteit (vb: nationale en supranationale Europese identiteit).
5. Discours en geschiedenis (vb: nationaalsocialisme, facisme, herdenking).
6. Discours in de media (zowel klassieke printmedia als nieuwe sociale media).
7. Organisatorische communicatie (vb: binnen de instituties van de EU).
8. Discours en ecologie (vb: klimaatsverandering).

(Reisigl, 2017)

Mijn focus zal uiteraard liggen bij het derde en het vierde domein: discours en identiteit, alsook discours en politiek. Zoals ik eerder in deze masterproef besproken heb, bracht de eurocrisis voor de Grieken een grotere verandering met zich mee, op vlak van nationale identiteit en standpunt ten opzichte van de EU, dan voor de Nederlanders. Het onderscheid tussen deze twee landen ten aanzien van de impact van de crisis, met grote maatschappelijke veranderingen als gevolg, zijn mijn voornaamste drijfveren om DHA als methode te hanteren.

DHA valt binnen de discipline van discoursanalyse onder het domein van CDA. Dat wil zeggen dat de aanhangers van deze benadering veelal politiek geëngageerd en toepassingsgericht zijn (Reisigl, 2017). Het onderzoek waarvoor DHA initieel werd ontwikkeld, onderzocht de samenstelling van het stereotiep antisemitisme gebruikt door Kurt Waldheim in zijn publiek discours in 1986. Waldheim was in die periode presidentskandidaat in Oostenrijk (Wodak, 2001). In tegenstelling tot wat velen beweren is DHA niet bedoeld om te evalueren wat 'goed' is en wat 'slecht' is (Wodak, 2001). Net zoals CDA maakt DHA graag gebruik van probleem gerelateerde authentieke data en meerdere analysemethodes.

Nu ik mijn onderzoeksopzet en -methode uitgelegd heb, kan ik beginnen met de vorming van het analysekader waarmee ik beide partijprogramma's zal analyseren. Hiervoor zal ik steunen op de onderzoeken van Martin Reisigl (2017), Yasmin Jiwani & John E. Richardson (2011) en Ruth Wodak (2001). Hun werken zijn gebaseerd op een analytisch kader met vijf 'simpele', maar doelgerichte, vragen die de discursieve strategie van discours kunnen achterhalen. Deze vragen gaan als volgt:

1. Hoe wordt er taalkundig gerefereerd naar personen, objecten, acties, fenomenen, processen en gebeurtenissen? Hoe worden deze zaken benoemd?
2. Welke kenmerken of kwaliteiten worden toegeschreven aan sociale actoren, objecten, fenomenen, gebeurtenissen, processen en acties die in het discours worden genoemd?
3. Welke argumenten worden er gebruikt in het discours?
4. Vanuit welk perspectief worden deze nominaties, attributies, argumenten uitgedrukt?
5. Worden de respectievelijke uitingen openlijk uitgesproken, worden ze geïntensiveerd of verzacht?

(Reisigl, 2017; Richardson & Jiwani, 2011; Wodak, 2001)

Om, aan de hand van mijn analyse, nog een beter beeld te krijgen van de discursieve strategie van populistische en eurosceptische partijen voeg ik nog een zesde element toe aan mijn analysekader. Steunend op de belangrijkste literatuur over populisme is het de bedoeling een aantal typerende kenmerken van populistische uitingen op te sommen. Deze kenmerken maken het mogelijk om populistische uitingen te herkennen. Voor academische literatuur achter deze kenmerken verwijs ik terug naar de paragraaf over de definitie van populisme (1.2). De kenmerken die ik zal hanteren zijn:

- Aversie tegen: Grote bedrijven, banken, multinationals, mainstream media, verkozen politici, ambtenaren en bureaucratie, de academische elite, wetenschappers, progressieve culturele veranderingen en de geprivilegieerde elite
- Centraal stellen van 'het volk'
- Voorkeur voor autoritaire, charismatische leiders
- Kritiek op huidige democratische vorm
- Nativisme
- Denken in homogene groepen

(Danaj et al., 2018; Inglehart & Norris, 2016; Mudde, 2004; Pelinka, 2013; Rodrik, 2017)

In het belang van mijn onderzoek zal ik deze kenmerken toewijzen aan extreemlinks of extreemrechts aan de hand van eerder aangehaalde academische literatuur. Op die manier kan ik verderop in dit hoofdstuk betere hypothesen formuleren. Ik baseer mij hiervoor deels op het werk van Braun, Popa & Schmitt (2019). In het onderzoek van Braun et al. (2019) komt naar voor dat extreemlinkse partijen niet per se gedreven zijn door een resolute afwijzing van het Europese project, maar eerder door de afwijzing van strenge besparingen en het verlangen naar meer solidariteit binnen de EU (Hobolt, in Braun et al., 2019). Het zijn voornamelijk de extreemrechtse partijen die een resolute afwijzing van EU-lidmaatschap vertonen (Beaudonnet & Gomez, in Braun et al., 2019). Een ander aandachtspunt van extreemrechtse partijen is de bescherming van de natie en de nationale soevereiniteit. Bijgevolg is de Europese integratie voor deze partijen één van de grootste bedreigingen (Mudde, in Braun et al., 2019). Extreemlinkse partijen hebben dan weer eerder kritiek op het neoliberale karakter van de EU. De controle die de EU uitoefent op het economische beleid wordt gezien als een manier om de neoliberale elite stevig in het zadel te houden (Halikiopoulou et al., in Braun et al., 2019). Naast verschillen heb je natuurlijk ook een aantal gelijkenissen tussen extreemlinks en extreemrechts populistisch en eurosceptisch discours. Otjes & Louwers (2013) stellen vast dat 'het volk' centraal stellen, kritiek op het democratisch deficiet en het denken in homogene groepen zaken zijn die zowel extreemlinkse als extreemrechtse partijen hoog in het vaandel dragen (Mudde; Albertazzi & McDonnell; Lucardi & Voerman; Taggart; Kriesi et al., in Otjes & Louwers, 2013).

Rekening houdend met bovenstaande literatuur wijs ik nu de kenmerken van populistische uitingen toe aan extreemlinks en extreemrechts. 'Het volk' centraal stellen, kritiek

op huidige democratische vorm en denken in homogene groepen zijn volgens academici gedeelde eigenschappen van zowel extreemlinks als extreemrechts. Extreemlinks zou volgens academici vooral aversie hebben tegen: grote bedrijven/multinationals, banken, verkozen politici, ambtenaren, bureaucratie en de geprivilegieerde/neoliberale elite. Bij extreemrechts zien academici vooral aversie tegen progressieve culturele veranderingen. Overige kenmerken van extreemrechts populisme zijn een voorkeur voor een autoritaire charismatische leider (bv. Geert Wilders, zie paragraaf 3.1) en nativisme. Aversie tegen mainstream media, academici en wetenschappers laat ik in dit onderzoek achterwege omdat mijn focus op de politieke aspecten van populisme ligt.

Als Fragmenten aan één of meer van bovenstaande kenmerken voldoen zullen ze in mijn analyse als populistische uiting beschouwd worden. De combinatie van bovenstaande literatuur over CDA, euroscepticisme en populisme geeft volgende mogelijke discursieve strategieën als resultaat:

1. **Benoeming:** de discursieve constructie van sociale actoren, objecten, fenomenen, gebeurtenissen, processen en acties.
2. **Predicatie:** discursieve kenschetsing van sociale actoren, objecten, fenomenen, gebeurtenissen, processen en acties (zowel positief als negatief).
3. **Argumentatie:** overtuiging van de geadresseerden dat de specifieke beweringen waarheidsgetrouw en normatief juist zijn.
4. **Perspectief:** positionering van de schrijver zijn standpunt en uiting van betrokkenheid of afstand
5. **Mitigatie en intensivering:** het aanpassen van de illocutionaire kracht (wat de spreker bedoelt met zijn uitdrukking) van uitingen met betrekking tot hun epistemologische status (kentheoretische status).
6. **Populistische uiting:** Gebruik maken van populistische uitingen in politiek discours.

4.2 Tabel 1: schema discursieve strategie

Strategie	Doel	Onderzoeksvragen
Benoeming	<i>Discursieve constructie van de EU en de eurocrisis</i>	Hoe wordt er in de teksten verwezen naar de EU en de eurocrisis?
Predicatie	<i>Discursieve kenschetsing van de EU en de eurocrisis</i>	Welke kenmerken of kwaliteiten worden toegeschreven aan de EU en de eurocrisis?
Argumentatie	<i>Overtuiging van de geadresseerden dat partijposities waarheidsgetrouw of normatief juist zijn</i>	Welke argumenten gebruiken de PVV, de SP, de KKE en Golden Dawn in hun partijprogramma tegen de EU? Gebruiken ze de eurocrisis als argument?
Perspectief	<i>Positionering standpunten van de partijen</i>	Wat zijn de partijstandpunten t.o.v. de EU en de eurocrisis?
Mitigatie en intensivering	<i>Aanpassen van de illocutionaire kracht van de specifieke uitlatingen geuit door de partijen</i>	Worden de anti-Europese, populistische en eurosceptische uitingen openlijk uitgesproken? Worden ze geïntensiveerd of verzacht?
Populistische uiting	<i>Kenmerkende populistische uitingen t.a.v. de EU en de eurocrisis</i>	Zijn er kenmerkende populistische uitingen aanwezig in partijprogramma's?

4.3 Case selection

In het Derde hoofdstuk heb ik reeds verklaard waarom ik voor Nederland en Griekenland heb gekozen. Deze keuze kan verder gemotiveerd worden aan de hand van de 'Most-Different Cases'-methode. Om van deze methode gebruik te kunnen maken is het wenselijk om cases te bestuderen met gedifferentieerde variabelen waarbij de uitkomst niet zo sterk, of zelfs helemaal niet, varieert (Gerring 2009). Zowel Nederland als Griekenland zijn lid van de Europese Unie. Daarenboven hebben beide landen negatieve effecten van de eurocrisis gevoeld. Dit zijn factoren die ze gemeen hebben. Toch zijn deze landen, zoals eerder aangehaald, op veel vlakken elkaars tegenpool. De impact van de crisis is duidelijk zichtbaar als ik naar het jaarlijkse groeipercentage van het BBP voor beide landen kijk. In 2009 zaten de Grieken nog in het kielzog van Nederland met een daling van 4.3% voor Griekenland en 3.7% voor Nederland. Eén jaar later zie ik dat het Nederlandse BBP alweer een positieve trend meemaakt met een stijging van 1.3%. Griekenland daarentegen ziet zijn jaarlijkse groei van het BBP met bijna 10 procentpunten achteruitgaan (The World Bank, z.d.). In tegenstelling tot Griekenland, is Nederland er dus in geslaagd om relatief snel te recupereren van de crisis. Zoals reeds besproken in paragraaf 3.4 (De Eurocrisis in Griekenland) lag de impact van de zware besparingen, opgelegd door de EU, vooral bij de Griekse bevolking. Dit bleek een ideale voedingsbodem voor populistische en eurosceptische partijen om electorale successen te boeken. Merkwaardig genoeg kent ook Nederland een gelijkaardige trend, ondanks het feit dat de Nederlanders niet hetzelfde lot als de Grieken ondergingen. Als ik dit terugkoppel aan de 'Most-Different Case' methode zie ik dus duidelijk aan aantal overeenkomende variabelen (lid van de EU en eurocrisis meegemaakt), afwijkende variabelen (impact crisis op jaarlijkse groei BBP en draconische besparingen opgelegd door de EU) en een gelijkaardige uitkomst (opkomst van populistische en eurosceptische partijen) (Gerring, 2009). Dit alles lijkt mij voer voor een interessant onderzoek waarin ik een poging zal ondernemen om de verschillen, en de gelijkenissen, tussen extreemlinks en extreemrechts populistisch en eurosceptisch discours in Noord- en Zuid-Europa bloot te leggen.

De volgende stap in mijn onderzoek is, om aan de hand van zes onderzoeksvragen, het discours van vier partijprogramma's te analyseren. De partijprogramma's van de PVV en de SP zijn uiteraard in het Nederlands terug te vinden op de websites van desbetreffende partijen. De KKE heeft een uitgebreide Engelstalige versie van haar programma beschikbaar op haar website. Golden Dawn's Engelse versie van haar partijprogramma is te beknopt om een degelijke analyse te maken. Daarom heb ik de Griekse versie van het partijprogramma laten vertalen door een erkend vertaler op het freelance platform Fiverr (<https://www.fiverr.com/>). Uit deze teksten haal ik de zaken die relevant zijn voor mijn masterproef. Vervolgens pas ik de onderzoeksvragen toe op de stukken tekst die ik geselecteerd heb. De partijprogramma's dateren uit de periode tussen 2010-2013. De crisis was dan nog volop aan de gang maar heeft zeker al een impact gehad op manier waarop de onderzochte partijen aan politiek doen.

4.4 Onderzoeksvragen en hypothesen

De eerste stap bij het onderzoeken van de discursieve strategie is de **benoeming**. Hoe wordt er in de teksten verwezen naar de eurocrisis en naar de EU? Bij deze strategie verwacht ik dat de extreemrechtse partijen veel extremer zullen zijn in hun benoemingen dan de extreemlinkse partijen.

De tweede stap is **predicatie**. Welke kenmerken en kwaliteiten worden toegeschreven aan de crisis en aan de EU? Hier verwacht ik dat de extreemrechtse partijen veel spottender zullen zijn in hun toekenning van kenmerken dan extreemlinkse partijen.

Vervolgens bestudeer ik de **argumentatie**. Welke argumenten gebruiken de PVV, de SP, Golden Dawn en de KKE in hun programma's tegen de EU? Wordt de crisis als argument gebruikt? Bij deze strategie verwacht ik dat de Griekse partijen veel meer zullen hameren op de eurocrisis dan de Nederlandse partijen. Daarnaast verwacht ik dat vooral extreemlinkse partijen de economische aspecten van Europese integratie zullen benadrukken. Extreemrechts zal volgens mij de aandacht eerder vestigen op immigratie, identiteit en traditionele waarden.

Ten vierde bespreek ik kort het **perspectief** van de PVV, de SP, Golden Dawn en de KKE. Dit kwam reeds uitgebreid aan bod in de paragraaf over de definitie van euroscepticisme (2.1) en in de paragraaf over de opkomst van populistische en eurosceptische partijen in Nederland en Griekenland (3.1 en 3.3). Ik verwacht dat het vooral de extreemrechtse partijen (PVV en Golden Dawn) zullen zijn die resoluut tegen het Europees lidmaatschap willen vechten. Deze partijen zal ik bijgevolg, na de analyse van desbetreffende partijprogramma's, als 'eurorejects' kunnen classificeren (Kopecky & Mudde, 2002). Daarnaast verwacht ik dat de extreemlinkse partijen (SP en KKE) zich eerder in het kamp van de 'eurosceptics' zullen bevinden (Kopecky & Mudde, 2002).

Ten vijfde onderzoek ik of er sprake is van **mitigatie of intensivering**. Zijn de eurosceptische uitingen expliciet of eerder tussen de lijnen door? Is er sprake van intensivering? Deze strategie zal volgens mij aantonen dat extreemrechtse partijen veel meer geneigd zijn om bepaalde zaken taalkundig te versterken en gebruik te maken van hyperbolen.

Tot slot zal ik onderzoeken of er sprake is van specifieke **populistische uitingen** in de partijprogramma's van de PVV, de SP, Golden Dawn en de KKE. Zijn er al dan niet populistische uitingen aanwezig in de partijprogramma's? Aan welke kenmerken voldoen deze populistische uitingen? Ik zal bij deze discursieve strategie aandacht schenken aan het onderscheid tussen extreemlinkse en extreemrechtse populistische uitingen dat ik eerder in dit hoofdstuk maakte. Ik verwacht bij zowel extreemlinks als extreemrechts uitingen die wijzen op: 'het volk' centraal stellen, kritiek op de huidige democratische vorm en het denken in homogene groepen (bv. volk vs. elite). Daarnaast verwacht ik dat de populistische uitingen bij extreemlinks zich vooral zullen focussen op aversie tegen: grote bedrijven/multinationals, banken, verkozen politici, ambtenaren en de geprivilegieerde elite. Bij extreemrechts ga ik er van uit vooral aversie te zien tegen progressieve culturele veranderingen. Overige kenmerken van extreemrechts populisme zouden: een voorkeur voor autoritaire charismatische leiders en nativisme moeten zijn. Verder verwacht ik ook bij deze discursieve strategie dat de Griekse partijen meer zullen verwijzen naar de eurocrisis dan de Nederlandse partijen.

5. Empirisch onderzoek

Nu ik de lezer uitgebreid kennis heb laten maken met de bestaande literatuur over populisme, euroscepticisme, het onderzoeksdesign en de gehanteerde casussen is het mogelijk om aan mijn onderzoek te beginnen. In dit hoofdstuk analyseer ik de discursieve strategie van respectievelijk de PVV, de SP, Golden Dawn en de KKE. Vervolgens zal ik de resultaten van mijn analyse in een overzichtelijk schema gieten.

5.1 Discursieve strategie 'PVV'

In deze paragraaf maak ik een opsomming van de fragmenten uit het partijprogramma die relevant zijn voor mijn onderzoek (zie Bijlage 1). Daarna pas ik mijn schema stap voor stap toe, en verwijst ik naar de fragmenten die als voorbeeld kunnen dienen voor desbetreffende discursieve strategie:

1. *"Kiezen voor de islam of kiezen voor Nederland. Kiezen voor **onze vlag** of voor **de vlag van de multiculturele EU-heilstaat**."* (PVV, 2010, p. 7)
2. *"Dankzij **die club in Brussel** wordt **Europa** in rap tempo **Eurabië**."* (PVV, 2010, p. 13)
3. *"Nederland moet daarom net als Denemarken onmiddellijk **een opt-out bedingen**, zodat de **EU** niets meer te zeggen heeft over **ons immigratiebeleid**. Alle beslissingen van **Brussel** op het gebied van **de massa-immigratie** moet Nederland onmiddellijk naast zich neerleggen."* (PVV, 2010, p. 13)
4. *"Oplossingen: [...] **EU: Turkije er in, Nederland er uit** [...]"* (PVV, 2010, p. 15)
5. *"[...] **de massa-immigratie**, de islamisering, **de Europese superstaat**, [...] **de burger snapt het en de elites niet**. Laat het duidelijk zijn: **de PVV staat aan de kant van de gewone man en vrouw**."* (PVV, 2010, p. 17)
6. *"Een andere **aantasting van onze democratie** heet **Europese Unie**. Die gaat steeds meer lijken op de **oude Sovjet-Unie**. De **EUssr**. Het is een **superstaat met vergaande bevoegdheden zonder voldoende democratische controle**."* (PVV, 2010, p. 17)
7. *"**Het zogenaamde parlement** heeft geen enkele invloed. Met **massieve propaganda** probeert **Brussel** zich overeind te houden. Maar ook de **miljarden belastinggeld** die men daar in stopt kan niet verhullen dat **het EU-nationalisme** op steeds minder steun kan rekenen."* (PVV, 2010, p. 17)
8. *"**Het referendum over de Europese grondwet** was daar een mooi voorbeeld van. Tweederde van de Nederlandse Tweede Kamer was er voor, tweederde van de Nederlandse burgers stemden tegen. Hoezo kloof?"* (PVV, 2010, p. 17)
9. *"**Het EU-nationalisme** moet de kop worden ingedrukt. Economische en monetaire samenwerking is prima, maar Nederland als provincie van **de Europese superstaat** daar zit niemand op te wachten."* (PVV, 2010, p. 17)
10. *"Dus moet **de EU** zich beperken tot een **Europese Economische Gemeenschap**. **Hun vlag halen we neer, hun 'president'** gaat zijn kleinkinderen vermaken en **hun volkslied** zingen ze maar onder de douche. Nederland moet blijven!"* (PVV, 2010, p. 17)

11. "Oplossingen: [...] **Schaf het parlement dat geen parlement is** maar af (we bedoelen **die club die heen en weer reist tussen Brussel en Straatsburg**) [...]" (PVV, 2010, p. 19)
12. "Oplossingen: [...] **Geen Europese bemoeienissen met onze boeren, tuinders, vissers en natuur** [...]" (PVV, 2010, p. 39)
13. "Wij hebben geen behoefte aan een **Europese bureaucraat** die namens **Europa** buitenlands beleid voert." (PVV, 2010, p. 41)
14. "Van **Europese klimaatverplichtingen** moeten we uiteindelijk af." (PVV, 2010, p. 45)
15. "Vissers wordt het werken onmogelijk gemaakt door allerlei **vreemde EU-maatregelen**." (PVV, 2010, p. 45)
16. "Boeren moeten bevrijd worden uit **de klauwen van Europa**." (PVV, 2010, p. 53)
17. "We willen **ons geld terug van Europa** en versoberen de defensie-uitgaven door minder internationale militaire operaties." (PVV, 2010, p. 57)
18. "Onze democratie verkeert in de grootste **crisis** sinds Thorbecke." (PVV, 2010, p. 5)

Ten eerste bestudeer ik de **benoeming** van de EU en de eurocrisis. Er wordt naar de EU, en haar instituties, verwezen als: de multiculturele EU-heilstaat, die club in Brussel, Europa, 'Eurabië', de EU, Brussel, de Europese superstaat, de 'EUssr', het zogenaamde parlement, Europese Economische Gemeenschap, hun president, hun volkslied, het parlement dat geen parlement is, die club die heen en weer reist tussen Brussel en Straatsburg, Europese bureaucraat, Europa en crisis (fragment 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 16 & 18). Ik maak een onderscheid tussen de normale benoeming zoals: de EU, Europa, Brussel en Europese Economische Gemeenschap (fragment 2, 3, 4, 6, 7, 10, 16 & 17). Daarnaast is er benoeming waarin een 'softe' vorm van kritiek terug te vinden is, zoals: die club in Brussel, Europese bureaucraat (fragment 2 & 13). Maar het meest opvallend zijn de benoemingen waarbij er nogal onsubtiel kritiek wordt geuit tegenover de EU. Voorbeelden hiervan zijn: de multiculturele EU-heilstaat, Eurabië, de Europese superstaat, de EUssr, het zogenaamde parlement, het parlement dat geen parlement is, die club die heen en weer reist tussen Brussel en Straatsburg (fragment, 1, 2, 5, 6, 7, 9 & 11). Wat meteen heel erg opvalt is de afwezigheid van benoemingen voor de eurocrisis, Er wordt slecht op één manier naar de crisis verwezen waarbij de Europese context van de crisis wordt genegeerd (fragment 18).

Ten tweede bepaal ik de **predicatie**. Welke kenmerken en/of kwaliteiten schrijft de PVV toen aan de EU en de eurocrisis? Volgens de partij is de EU een multiculturele heilstaat, verderop verwijzen ze naar de EU als Eurabië. Dit is onmiskenbaar kritiek op het asielbeleid van de EU (fragment 1 & 2). Daarnaast ziet de PVV de EU als een aantasting van de Nederlandse democratie die steeds meer lijkt op de oude Sovjet-Unie (fragment 6). Het Europees Parlement krijgt als kenmerk geen wezenlijk parlement te zijn (fragment 7 & 11). De PVV ziet de EU als propagandamachine (fragment 7). De EU is een superstaat (fragment 5 & 9). Tot slot krijgt de EU ook volgende kenmerken toegeschreven: bemoeial, bureaucratisch en financiële slokop (fragment 7, 12, 13 & 17). De eurocrisis krijgt als kenmerk de grootste crisis sinds Thorbecke te zijn in Nederland (fragment 18).

Ten derde kijk ik naar welke **argumentatie** de PVV gebruikt in haar partijprogramma. Door een multiculturele heilstaat te zijn zal de EU uiteindelijk Eurabië worden. De EU mag zich niet meer moeien met het Nederlands immigratiebeleid (fragment 1, 2 & 3). De PVV staat aan de kant van 'het volk' en de Europese elite niet. De elite begrijpt namelijk niet wat werkelijk goed is voor de mensen ('het volk') (fragment 5). De EU zou volgens de PVV een aantasting zijn van de Nederlandse democratie (fragment 6). De EU spendeert miljarden aan belastinggeld aan propaganda, dit heeft als gevolg dat er steeds minder steun is voor EU-nationalisme. Het referendum over een Europese grondwet is daar een voorbeeld van (fragment 7 & 8). Volgens de PVV zit niemand te wachten op de Europese superstaat (fragment 9). De PVV geeft een aantal alternatieven als argument: de EU zou zich moeten beperken tot een Europese Economische Gemeenschap, Nederland uit de EU, Turkije erin en geen bemoeienissen met Nederlandse boeren, vissers en natuur. Tot slot pleit de PVV ervoor om niet meer over en weer reizen tussen Brussel en Straatsburg (fragment 4, 10, 11 & 12). Verder gaat het nog over die bemoeienissen, vreemde EU-maatregelen, boeren bevrijden uit de klauwen van de EU, Europese klimaatverplichtingen en geld dat terug naar Nederland moet gaan (fragment 13, 14, 15, 16 & 17). Opvallend, ook hier zijn er over de crisis zo goed als geen argumenten terug te vinden.

Ten vierde bestudeer ik het **perspectief** van de partij tegenover de EU en de eurocrisis. De PVV is het schoolvoorbeeld van een '*euoreject*'. Deze partijen of groeperingen combineren eurofobe en EU-pessimistische visies. '*Euorejects*' ondersteunen noch de algemene ideeën van Europese integratie, noch de EU als instituut (Kopecky & Mudde, 2002). Uit bovenstaande fragmenten blijkt dat er, voor de PVV, maar één optie is: Nederland moet zo snel mogelijk de EU verlaten en terug op haar eigen benen staan (fragment 4). De hypothese dat extreemrechtse partijen resoluut tegen EU-lidmaatschap vechten houdt bij deze nog steeds stand.

Ten vijfde bepaal ik de **mitigatie en intensivering**. Deze discursieve strategie is heel sterk aanwezig in het partijprogramma van de PVV: De vlag van de multiculturele heilstaat, in rap tempo Eurabië, massa-immigratie, de Europese superstaat, aantasting van onze democratie, superstaat met verregaande bevoegdheden, massieve propaganda, klauwen van Europa en grootste crisis sinds (fragment 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 16 & 18).

Tot slot ga ik op zoek naar de **populistische uitingen** die terug te vinden zijn in het partijprogramma. De PVV heeft het over: kiezen tussen onze vlag of de vlag van een multiculturele heilstaat, Eurabië, de EUssr, de burger snapt het en de elite niet, de PVV staat aan de kant van de gewone man en vrouw, hun vlag, hun president, de klauwen van Europa en we willen ons geld terug (fragment 1, 2, 3, 5, 6, 10 & 16). We herkennen in deze fragmenten volgende kenmerken van populistische uitingen: 'het volk' centraal stellen, denken in homogene groepen, kritiek op het democratisch deficiet van de EU, nativisme, aversie tegen: Europese politici, Europese symbolen, de elite en progressieve culturele veranderingen.

5.2 Discursieve strategie 'SP'

In deze paragraaf maak ik een opsomming van de fragmenten uit het partijprogramma die relevant zijn voor mijn onderzoek (zie Bijlage 2). Daarna pas ik mijn schema stap voor stap toe, en verwijst ik naar de fragmenten die als voorbeeld kunnen dienen voor desbetreffende discursieve strategie:

1. *"De **arbeidsinspecties in Europa** gaan beter samenwerken, om koppelbazen aan te pakken."* (SP, 2010, p. 14)
2. *"**Een gemeenschappelijk Europees asielbeleid** mag niet leiden tot een slechtere behandeling van de vluchtelingen."* (SP, 2010, p. 14)
3. *"**In Europees verband** pleiten we voor **afschaffing van de vingerafdruk in het paspoort**. Die vingerafdrukken gaan we niet opslaan in een groot databestand."* (SP, 2010, p. 24)
4. *"Luchthaven Schiphol kan niet eindeloos blijven groeien. De overlast moet minder. Daarom zijn **Europese afspraken nodig** over beperking en verdeling van het vliegverkeer."* (SP, 2010, p. 30)
5. *"**In Europees verband** stellen we voorwaarden voor een verantwoorde verwerking van ons afval."* (SP, 2010, p. 36)
6. *"**Brussel** moet goedkoper. Bij de onderhandelingen over **de bijdrage** van Nederland aan **de Europese Unie** zetten we in op **verlaging** van deze bijdrage."* (SP, 2010, p. 42)
7. *"Het onnodig rondpompen van **Europese subsidies** moet stoppen. De **wildgroei aan agentschappen** moet beperkt en **de bureaucratie** moet aan banden."* (SP, 2010, p. 42)
8. *"Nederland spreekt haar **veto** uit over de volgende **lange termijn begroting** van **de Europese Unie** wanneer lidstaten daarbij niet worden verplicht hun **Europese subsidies** te verantwoorden."* (SP, 2010, p. 42)
9. *"In **Europa** is **concurrentie** ontstaan die heeft geleid tot steeds **lagere belastingen** op winst van bedrijven."* (SP, 2010, p. 42)
10. *"Nederland mag **niet meewerken** aan **een gevechtsgroep van de Europese Unie**."* (SP, 2010, p. 42)
11. *"De sociale rechten die **in het Europese verdrag** zijn opgenomen werken we uit, [...] De **Concurrentieregels van de interne markt** worden **ondergeschikt** gemaakt aan **vakbondsrechten en cao-afspraken**."* (SP, 2010, p. 42)
12. *"**Europese aanbestedingsregels** worden **herzien**."* (SP, 2010, p. 42)
13. *"Aan **nog meer Europese richtlijnen** die onze **privacy inperken** hebben we **geen behoefte**."* (SP, 2010, p. 42)
14. *"Nederland en de **EU** dienen de **exportsubsidies** in **het Europees landbouwbeleid** uiterlijk in 2013 **af te schaffen**."* (SP, 2010, p. 42)
15. *"In handelsverdragen van de WTO en **de Europese Unie** krijgen ontwikkelingslanden de ruimte om delen van hun markt te beschermen."* (SP, 2010, p. 43)
16. *"Nederland is eind 2008 in **de diepste recessie beland sinds de Tweede Wereldoorlog**."* (SP, 2010, p. 45)

17. "Als we in één keer zoveel **bezuinigen**, is de kans op een '**double dip**' – een nieuwe **recessie** – groot." (SP, 2010, p. 45)
18. "**De crisis van het casinokapitalisme**." (SP, 2010, p. 5)
19. "[...] zeker nu **de crisis** de arme landen zo hard treft." (SP, 2010, p. 43)

Ten eerste bestudeer ik de **benoeming**. De EU en haar instituten krijgen volgende benoemingen: Europa, Europees, Europese, Brussel, de Europese Unie en de EU (fragment 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 & 15). Naar de eurocrisis wordt als volgt verwezen: de diepste recessie sinds de Tweede Wereldoorlog, recessie, de crisis van het casinokapitalisme en simpelweg de crisis (fragment 16, 17, 18, 19). Buiten 'Brussel' (fragment 6) benoemt de SP de EU enkel via haar officiële benamingen. Ten opzichte van de crisis is de partij beduidend scherper.

Ten tweede bepaal ik de **predicatie**. De SP pleit voor meer samenwerking op Europees niveau. Hieruit zou men kunnen afleiden dat de EU, op sommige vlakken, juist te weinig doet in plaats van te veel (fragment 1, 4 & 5). In andere gebieden is er dan weer te veel EU. De SP pleit voor: afschaffing van maatregelen die de privacy van de burger in gevaar brengt, een verlaging van de Nederlandse bijdrage aan de EU, de afschaffing van de exportsubsidies in het Europees landbouwbeleid, herziening van de aanbestedingsregels en de wildgroei van agentschappen (fragment 3, 6, 7, 8, 12, 13 & 14). Verder krijgt de EU ook nog als kenmerk een bureaucratie te zijn (fragment 7). De eurocrisis krijgt als kenmerken: de diepste recessie sinds de Tweede Wereldoorlog te zijn, een crisis van het casinokapitalisme te zijn en vooral de arme landen hard te treffen (fragment 16, 18 & 19).

Ten derde bekijk ik welke **argumenten** de SP gebruikt in haar discours ten opzichte van de EU en de crisis. De SP gebruikt volgende argumenten: De arbeidsinspectie zou beter moeten samenwerken om koppelbazen aan te pakken, er zijn afspraken nodig om de geluidshinder van Schiphol binnen de perken te houden, het gemeenschappelijke asielbeleid mag niet leiden tot een slechtere behandeling van vluchtelingen, Brussel moet goedkoper, Lidstaten moeten hun Europese subsidies verantwoorden, er is concurrentie ontstaan die geleid heeft tot lagere belastingen voor bedrijven, er is geen behoefte aan nog meer Europese maatregelen inzake privacy (fragment 1, 2, 4, 6, 7, 9 & 13). Bij de crisis gebruikt de SP als argument dat bezuinigingen voor een 'double dip' zouden kunnen zorgen (fragment 18).

Ten vierde is het de bedoeling om het **perspectief** van de partij tegenover de EU en de eurocrisis onder de loep te nemen. In het hoofdstuk over euroscepticisme heb ik al besproken hoe extreemlinkse eurosceptische partijen zich vooral richten op de economische en structurele aspecten van de EU en de eurocrisis. De fragmenten uit het partijprogramma bevestigen deze hypothese. Volgens de classificatie van Kopecky en Mudde (2002) hoort de SP thuis bij de 'eurosceptics'. Dit zijn partijen of groeperingen die eurofiel en EU-pessimistische posities combineren. Deze groep ondersteunt het algemene idee van Europese integratie maar is tevens pessimistisch tegenover de EU in haar huidige vorm (Kopecky & Mudde, 2002). Fragmenten 8, 13 en 14 bevestigen deze stelling (Fragment 8, 13 & 14).

Ten vijfde ga ik op zoek naar **mitigatie en intensivering**. Ten opzichte van de EU vind ik – Als ik de definitie van mitigatie en intensivering heel breed interpreteer – maar één voorbeeld terug in het partijprogramma van de SP, namelijk: wildgroei aan agentschappen (fragment 7).

Over de Crisis vind ik volgende voorbeeld terug: de diepste crisis sinds de tweede wereldoorlog (fragment 16).

Tot slot ga ik op zoek naar **populistische uitingen** ten aanzien van de EU en/of de eurocrisis. Ten opzichte van de EU kan Brussel, indien de criteria opnieuw breed worden toegepast, als een populistische uiting beschouwd worden (fragment 6). Naar de EU verwijzen als 'Brussel' beschouw ik in deze als een populistische uiting omdat het geïnterpreteerd kan worden in termen van wij (Nederlanders) tegenover zij (de Europese elite in Brussel). De bureaucratie die aan banden moet is tevens ook een voorbeeld van een populistische uiting (fragment 7). Ten aanzien van de crisis kan 'de crisis van het casinokapitalisme' als populistische uiting beschouwd worden (fragment 18). In de fragmenten van de SP vind ik volgende kenmerken van populistische uitingen terug: aversie tegen bureaucratie, multinationals en het casinokapitalisme (dit beschouw ik als kritiek op de neoliberale elite).

5.3 Discursieve strategie 'Golden Dawn'

In deze paragraaf maak ik een opsomming van de fragmenten uit het partijprogramma die relevant zijn voor mijn onderzoek (zie Bijlage 3). Daarna pas ik mijn schema stap voor stap toe, en verwijs ik naar de fragmenten die als voorbeeld kunnen dienen voor desbetreffende discursieve strategie:

1. *"We are experiencing the end of the political transition, the last acts of **a drama**, that led our country to **an economic disaster, dissolved the national and social fabric of the country, crushed Greek customs and any traditional value.**" (GD, z.d., p. 1)*
2. *"The transition began with a **national tragedy**, which was at the same time a **national betrayal**, with no traitors going through trial and being accountable for their crimes. But it was logical for it to happen that way, because the **then traitors** were at the same time... **'saviors'** as well. It was the same politicians who pushed the country into the **then E.E.C.** and promised the people prosperity, that is easy money and boundless consumption. In order to keep these promises, they borrowed with usurious terms and created **a huge bubble of public debt that had no precedent in the international economic history.**" (GD, z.d., p. 1)*
3. *"Today, things have changed; **the economic crisis**, and the lack of wealth, has cleared up the conscience of the Greeks." (GD, z.d., p. 1)*
4. *"Denunciation of the Memorandum and deletion of the **illegal debt**, the only way out for the Greek Economy:
The Memorandum has proved to be truly destructive, has **caused irreparable economic and social disaster**, has led to a dramatic **reduction in Gross Domestic Product**, unprecedented increases in unemployment (the highest rate in **the EU**), and debt totaled to non-manageable levels (180% in 2013 according to the most favorable forecasts)." (GD, z.d., p. 2)*
5. *"Greece's entry into **the European Union** marked the dissolution of the primary sector of our economy and the absolute **destruction of Greek agricultural production, the craft industry and the ever-keen Greek industry.**" (GD, z.d., p. 2)*

6. ***“The euro eventually was proven to be our disaster. National currency means national independence, and this must be the main objective of a national leadership.”*** (GD, z.d., p. 1)
7. ***“The Golden Dawn distinguishes Greek citizens from foreign nationals lawfully residing in the country and of course from illegal immigrants (illegal or illegally legitimate). Illegitimate intruders are an unstable army that decomposes the social structure and alienates our national identity. Therefore, illegal immigrants, as a foreign body to the Greek society and as offenders of the existing legislation, must be immediately expelled: [...]”*** (GD, z.d., p. 9)

Ten eerste kijk ik naar de **benoeming** van de crisis en de EU. De eurocrisis krijgt volgende benamingen: de economische crisis, een economische ramp, een ongeziene schuldenbubbel in de internationale economische geschiedenis (fragment 1, 2 & 3). Naar de EU wordt er als volgt verwezen: de Europese Unie, de EU en de EEC. Maar er wordt ook gebruik gemaakt van een minder officiële terminologie: een nationale tragedie en de Euro wordt gezien als ‘onze ramp’ (fragment 2, 4, 5 & 6). Voor Golden Dawn is ook het immigratiethema uitzonderlijk belangrijk, deswege analyseer ik ook de discursieve strategie van de partij t.o.v. immigranten. Golden Dawn verwijst naar immigranten als illegale immigranten en onwettige indringers (fragment 7).

Ten tweede bepaal ik de **predicatie**. De crisis krijgt als kenmerk een economische ramp te zijn. De schulden veroorzaakt door de crisis zijn volgens de partij illegaal en moeten onmiddellijk kwijtgescholden worden. Het memorandum heeft een onherstelbare economische en sociale ramp veroorzaakt. De economische crisis zorgde er volgens Golden Dawn ook voor dat het geweten van de Grieken helderder is (fragment 1, 2, 3 & 4). Het lidmaatschap van Griekenland in de EU krijgt als kenmerk een nationale tragedie en landverraad te zijn. Het zorgde voor de totale ontbinding van de primaire sector en de landbouwsector. De Euro krijgt als kenmerk de nationale ramp van Griekenland te zijn (fragment 2, 5 & 6). De vluchtelingen krijgen als kenmerk een onstabiel leger te zijn dat de sociale structuur ontleeft, en vervreemdt van de Griekse nationale identiteit (fragment 7).

Ten derde bespreek ik de **argumentatie** gebruikt door Golden Dawn in hun partijprogramma tegen de EU. Ik bestudeer ook in welke mate ze van de crisis gebruik maken om hun argumentatie te staven en welke argumenten ze gebruiken t.o.v. immigranten. Volgens Golden Dawn was deze economische ramp de oorzaak voor het verdwijnen van Griekse gewoontes en traditionele waarden. De politici die het land lid maakten van de EEG, met loze beloftes van voorspoed en welvaart, liggen aan de basis van de schuldenbubbel die onvermijdelijk gebarsten is. Het memorandum, dat er kwam ten gevolge van de crisis, was enorm destructief op zowel economisch als sociaal vlak. Ze argumenteren dat het kwijtschelden van die schulden de enige manier is om Griekenland er weer bovenop te laten komen. Verder argumenteren ze ook dat een eigen munt nationale onafhankelijkheid betekent, en dus beter is voor het land (fragment 1, 2, 4, 5 & 6). Illegale immigranten moeten volgens Golden Dawn het land worden uitgezet omdat ze de sociale structuren en de nationale identiteit van Griekenland ondermijnen (fragment 7).

Ten vierde neem ik het **perspectief** van Golden Dawn in acht. Daarvoor verwijs ik terug naar de paragraaf waar ik uitvoerig het standpunt van deze partij heb besproken (3.3). Het standpunt van Golden Dawn t.o.v. de EU is overduidelijk heel vijandig (fragment 5). Als ik de

classificatie van Kopecky en Mudde in acht neem, behoort Golden Dawn tot de 'eurorejects'. Ze combineren eurofobe en EU-pessimistische visies (Kopecky & Mudde, 2002).

Ten vijfde kijk ik naar **mitigatie en intensivering** in de tekst. Deze strategie is heel aanwezig in het partijprogramma. Zo heeft Golden Dawn het over een economische ramp, een nationale tragedie, landverraad, verraders, een enorme bubbel, onherstelbare economische en sociale schade, onze ramp, illegale immigranten en onwettige indringers (fragment 1, 2, 3, 4, 5, 6 & 7).

Tot slot ga ik op zoek naar **populistische uitingen** in het partijprogramma van Golden Dawn. De partij heeft het over de vernietiging van de Griekse waarden en gewoontes, een nationaal verraad, verraders (de toenmalige regering), een illegale schuld die zou moeten kwijtgescholden worden. Wat ook heel erg naar boven komt is de roep tot nationale eenheid, soevereiniteit en men wil een duidelijk onderscheid maken tussen de Griekse bevolking en niet-Griekse illegale immigranten (fragment 1, 2, 4, 6, 7). Volgende kenmerken van populistische uitingen komen terug in het partijprogramma van Golden Dawn: 'het volk' centraal stellen, denken in homogene groepen, aversie tegen progressieve culturele veranderingen, nativisme en aversie tegen politici.

5.4 Discursieve strategie 'KKE'

Ook in deze paragraaf maak ik een opsomming van de fragmenten uit het partijprogramma die relevant zijn voor mijn onderzoek (zie Bijlage 4). Daarna pas ik mijn schema stap voor stap toe, en verwijst ik naar de fragmenten die als voorbeeld kunnen dienen voor desbetreffende discursieve strategie:

1. *"Until 2008, **the Eurozone** as a whole maintained the second position in the international capitalist market, a position which it lost after **the crisis**." (KKE, 2013, p. 2)*
2. *"In any case, 'war is the continuation of politics by other means', especially in the conditions of **a deep crisis** of capital's over-accumulation and important changes in the correlation of forces of the international imperialist system, in which the **re-division of the markets rarely occurs without bloodshed**." (KKE, 2013, p. 2)*
3. *"The periodical outbreak of **the crises of over-accumulation** tests the cohesion of **the Eurozone**, as **a monetary union of the economies of member-states** with deep **unevenness** in the development and structure of industrial production, in productivity as well as their position in **the EU** and international market." (KKE, 2013, p. 2)*
4. *"In any case, the future of **the EU and the Eurozone** is not only determined by **the imperialist plans**, because the contradictions have their own dynamics. Whatever choice is made by **the bourgeois management**, it will come into conflict with the **working class and people's interests** in all **the member-states of the Eurozone**." (KKE, 2013, p. 3)*
5. *"**The crisis** highlighted even more intensely the **historical limits of the capitalist system**. The contradictions are sharpening, as well as the difficulties in the bourgeois*

*political management of **the crisis** and the difficulty in passing into a new cycle of expanded reproduction of social capital in general.” (KKE, 2013, p. 3)*

6. *“**Capitalism in Greece is in the imperialist stage** of its development, in an intermediate position in **the international imperialist system**, with strong uneven dependencies on the USA and **the EU**.” (KKE, 2013, p. 3)*
7. *“The accession of Greece to **the EEC** at the beginning of the 1980's accelerated its adaptation to **the western-European market**, a process that continued with its accession to **the EU** in 1991 and to **the Eurozone** in 2001. The Greek capitalist state was more organically integrated into the **international imperialist system**, through its participation in the restructuring of **the EU and NATO and other imperialist inter-state alliances**.” (KKE, 2013, p. 3)*
8. *“**The Greek bourgeois** class initially benefited from the counterrevolutionary overthrow in the neighbouring Balkan countries and from joining **the EU**; it achieved significant capital accumulation and capital exports in the form of direct investments which contributed to the strengthening of Greek businesses and monopoly groups.” (KKE, 2013, p. 3)*
9. *“In the decade which preceded the outbreak of **the ongoing crisis**, the Greek economy maintained a significantly higher annual rate of GDP growth than the corresponding level of **the EU and the Eurozone**, without substantially changing its position within it. However, it enhanced its position in the Balkans.” (KKE, 2013, p. 3)*
10. *“After the outbreak of **the crisis**, the position of Greek capitalist economy deteriorated in the framework of **the Eurozone and the EU** and the **international imperialist pyramid** in general, something which does not negate the fact that the accession of Greece to **the EEC-EU** served the most dynamic sections of domestic monopoly capital and contributed to the buttressing of its **political power**.” (KKE, 2013, p. 3)*
11. *“The participation of Greece in NATO, the economic-political and political-military dependencies on **the EU** and the USA limit the room of **the Greek bourgeoisie** to manoeuvre independently, as all the alliance relations of capital are governed by competition, unevenness and consequently the advantageous position of the strongest; they are formed as relations of uneven interdependence.” (KKE, 2013, p. 3)*
12. *“The inter-bourgeois contradictions up to this point do not negate the strategic choice to join NATO and **the EU** although the participation in **the Eurozone** is developing in a contradictory way while at the same time the trend for the strengthening of relations with other centres (Russia, China, USA) is being reinforced.” (KKE, 2013, p. 3)*

Bij [benoeming](#), de eerste strategie, valt op dat de KKE het voornamelijk heeft over ‘de crisis’, er zijn geen andere benoemingen aanwezig in de tekst zoals de financiële crisis of de schuldencrisis (fragment 1, 5 & 9). Wel wordt er verwezen naar een ‘diepe’ crisis (fragment 2) en een crisis van over-accumulatie (fragment 3). Dit duidt op een crisis die veroorzaakt is door de interne contradicties die eigen zijn aan het kapitalistische systeem (KKE, 2013). In het partijprogramma

zie ik ook dat er verwezen wordt naar de Europese Unie (EU), de eurozone, de Europese Economische Gemeenschap (EEG), de EU als een monetaire unie van de economieën van de lidstaten en de West-Europese markt (fragment 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11 en 12). Verder wordt er ook gewag gemaakt van een 'internationaal imperialistisch systeem' (fragment 6) en imperialistische interstatelijke allianties (fragment 7) waarmee men overduidelijk ook de EU in gedachten heeft.

De tweede strategie, [predicatie](#), bepaalt welke kenmerken de eurocrisis en de EU krijgen van de KKE. Volgens het partijprogramma heeft de 'zware' crisis als kenmerk dat het de samenhang van de EU ondermijnt en de EU in aanzien doet verliezen. De crisis zou tevens ook aantonen dat het Europese kapitalistische systeem eindig is. De crisis zorgde/zorgt voor het ineensinken van het Grieks kapitalistisch systeem (fragment 1, 2, 3, 5, 9 & 10). De EU krijgt als voornaamste kenmerken een imperialistisch interstatelijke alliantie en een internationaal imperialistisch systeem te zijn. Er wordt ook verwezen naar de NATO als gelijkaardige entiteit. De EU wordt tevens ook omschreven als een West-Europese en kapitalistische markt met veel ongelijkheid op het vlak van maatschappelijke en industriële ontwikkelingen (fragment 3, 6, 7 & 10).

De derde stap in het bepalen van de discursieve strategie is [argumentatie](#). Bij deze stap analyseer ik welke argumenten de KKE gebruikt tegen de EU. Ik bekijk ook hoe ze de crisis eventueel zouden gebruiken als argument. Wat meteen opvalt is dat de KKE de 'zware' crisis als argument gebruikt om een gewapende revolutie te ontketenen (fragment 2). Gewelddadige revoluties zijn een vaak terugkomend fenomeen binnen het discours van het communisme. Verder argumenteert de partij dat de crisis gezorgd heeft voor het ineensinken van het kapitalistisch economisch systeem van Griekenland binnen het raamwerk van de Europese en internationale imperialistische piramide (fragment 10). De KKE benadrukt ook dat, sinds het toetreden tot de West-Europese markt, Griekenland zich heeft aangepast aan het internationale imperialistische systeem. Daardoor was Griekenland medeplichtig aan het verder uitbouwen van industriële ongelijkheden en droeg het land bij tot het versterken van monopoliegroepen (fragment 6 & 8). Volgens de KKE wijst de crisis op de eindigheid van het kapitalistische systeem en is participatie in de EU, geleid door de Griekse bourgeoisie, niet de gepaste manier om de problemen, veroorzaakt door de crisis, op te lossen. De keuzes gemaakt door die bourgeoisie zouden niet de belangen van het gewone volk behartigen (fragment 4, 5, 7, 11 & 12).

Bij de vierde strategie is het de bedoeling om het [perspectief](#) van de KKE te belichten. Daarvoor verwijs ik ook graag terug naar bovenstaande paragraaf over het ontstaan van de KKE (3.3). Uit de fragmenten is een negatief standpunt tegenover de EU en de eurozone af te leiden. De KKE maakt gebruik van de crisis om hun positie kracht bij te zetten. Verder verwijs ik ook graag terug naar het onderzoek van Braun et al. (2019). Zij beweren dat extreemlinks euroscepticisme vooral de nadruk legt op het economische beleid en de sociale ongelijkheid binnen de EU. Bovenstaande fragmenten bevestigen deze hypothese. Bovenstaande fragmenten plaatsen ook de KKE ook bij de '*eurorejects*'. Ze combineren in hun partijprogramma eurofobe en EU-pessimistische visies (Kopecky & Mudde, 2002). Fragment 7 toont namelijk aan dat ook de KKE het EU-lidmaatschap in twijfel trekt. Dit komt niet overeen met wat ik vooropgesteld heb.

Ten vijfde kijk ik naar de **mitigatie en intensivering** in de tekst. Het eerste wat opvalt is dat de KKE het heeft over een diepe of een zware crisis (fragment 2), dit is meteen al een duidelijk voorbeeld van intensivering. Verder is er van intensivering niet echt sprake. De uitingen tegen de EU en het kapitalistische imperialistische systeem worden wel openlijk uitgesproken. De KKE steekt haar negatieve gevoelens voor de EU in geen geval onder stoelen of banken. Ter illustratie verwijs ik naar fragment 10 waar men zegt dat het Grieks kapitalistisch systeem volledig ingestort is binnen het raamwerk van de EU en de Eurozone (fragment 10).

Tot slot bestudeer ik de **populistische uitingen** in het partijprogramma van de KKE. Er wordt verwezen naar: imperialistische plannen, de bourgeoisie, de belangen van 'het volk' en de arbeidersklasse, de limieten van het kapitalistische systeem, internationale imperialistische systemen, de Griekse bourgeoisie en de nadruk op de beperkte beweegruimte van Griekenland als gevolg van de deelname aan internationale organisaties (fragment 4, 5, 7, 8, 11). Volgende kenmerken van populistische uitingen zijn terug te vinden in het partijprogramma van de KKE: 'het volk' centraal stellen, kritiek op het democratisch deficiet van de EU, denken in homogene groepen, aversie tegen: grote bedrijven/multinationals, politici en de elite (in casu: bourgeoisie).

5.5 Tabel 2: overzicht resultaten

	PVV	SP	GD	KKE
# FRAGMENTEN	18	19	7	12
BENOEMING (FRAGMENTNUMMERS)	1-7, 9, 10, 11, 13, 16, 18	1-19	1-7	1-12
PREDICATIE (FRAGMENTNUMMERS)	1, 2, 5-7, 9, 11-13, 17	1, 3-8, 12-14, 16, 18, 19	1-7	1-3, 5-7, 9, 10
ARGUMENTATIE (FRAGMENTNUMMERS)	1-17	1, 2, 4, 6, 7, 9, 13, 18	1, 2, 4-7	2, 4-8, 10-12
PERSPECTIEF	EUROREJECT	EUROSCEPTIC	EUROREJECT	EUROREJECT
MITIGATIE & INTENSIVERING (FRAGMENTNUMMERS)	1-3, 5-7, 9, 16, 18	7, 16	1-7	2, 10
POPULISTISCHE UITINGEN (FRAGMENTNUMMERS)	1- 3, 5, 6, 10, 16	6, 7, 18	1, 2, 4, 6, 7	4, 5, 7, 8, 11

In deze tabel geef ik een overzicht van de resultaten komend uit mijn analyse van de onderzochte partijprogramma's. Bij benoeming, predicatie, argumentatie, mitigatie & intensivering en populistische uitingen geef ik de fragmentnummers waarin een voorbeeld van desbetreffende discursieve strategie te vinden is. Bij perspectief geef ik weer onder welke classificatie de partijen vallen. Ik baseer mij hiervoor op de typologie van Kopecky en Mudde (2002). Deze tabel maakt het gemakkelijker voor de lezer om voorbeelden van een bepaalde discursieve strategie terug te vinden. In de volgende paragraaf zal ik de resultaten van mijn analyse bespreken.

5.6 Bespreking resultaten

In dit hoofdstuk geef ik een overzicht van de resultaten per onderdeel van mijn analytisch kader. Beginnen doe ik met de **benoeming**. Uit de analyse van de partijprogramma's van de PVV, de SP, Golden Dawn en de KKE blijkt dat de extreemrechtse partijen, PVV en Golden Dawn, veel explicieter anti-Europese benoemingen uiten dan de extreemlinkse partijen die ik onderzocht heb. De PVV en Golden Dawn zijn veel directer dan de SP en de KKE. Extreemlinkse partijen houden het veelal bij de officiële en/of niet spottende benoemingen. In tegenstelling tot extreemrechts verschillen de extreemlinkse partijen onderling op vlak van benoeming. De KKE is scherper in haar benoeming dan de SP. Tussen beide extreemrechtse partijen zie ik weinig verschil in benoeming. Het opvallendste verschil tussen Nederland en Griekenland is dat de Griekse partijen veel meer verwijzen naar de eurocrisis in hun partijprogramma's dan de Nederlandse partijen. In Nederland ligt de focus eerder op de EU in zijn geheel.

Op vlak van **predicatie** zie ik gelijkenissen tussen de extreemlinkse partijen. De KKE legt bij predicatie de nadruk op de EU als een imperialistisch kapitalistisch systeem. Ook de SP uit kritiek op het kapitalisme door de eurocrisis als kenmerk de crisis van het casinokapitalisme te geven. De extreemrechtse partijen uitten dan weer vooral kritiek op het lidmaatschap van Nederland en Griekenland in de EU. Golden Dawn stelt dat het lidmaatschap een nationale ramp is, de PVV zegt dat het lidmaatschap een aantasting is van de Nederlandse democratie. In analogie met de benoeming, zie ik ook hier een duidelijk verschil tussen Nederland en Griekenland inzake de eurocrisis. Het zijn vooral de Griekse partijen die de crisis bepaalde kenmerken toeschrijven. De Griekse schuld, ten gevolge van de crisis, is volgens Golden Dawn illegaal en onwettig. In tegenstelling tot Golden Dawn legt de KKE de nadruk op sociale ongelijkheid en herverdeling. Die herverdeling zal er volgens de KKE hoe dan ook moeten komen, desnoods met een gewapende revolutie. Tenslotte vind ik ook gelijkenissen tussen de PVV en Golden Dawn inzake immigratie terug.

Bij **argumentatie** zie ik voor het eerst een gelijkenis opdoemen tussen Grieks extreemlinks en Grieks extreemrechts. De KKE en Golden Dawn schuiven beiden de schuld van de crisis en hoe die crisis aangepakt werd/wordt in de schoenen van de politieke bourgeoisie. De door hen uitgevoerde maatregelen namen in geen geval de belangen van de Griekse bevolking ter harte. Golden Dawn formuleert een soortgelijke argumentering. Namelijk dat de politici, met hun loze beloftes van voorspoed, aan de basis lagen van de schuldenbubbel die de crisis veroorzaakt heeft. Buiten deze gelijkenis zijn de verschillen tussen beide partijen (KKE en Golden Dawn) toch duidelijk zichtbaar. Zoals vooropgesteld leggen de SP en de KKE vooral de nadruk op economische ongelijkheid en herverdeling, terwijl de PVV en Golden Dawn vooral aandacht besteden aan de 'illegale' schuldenberg, het immigratiedebat en traditionele normen en waarden. Dit alles is ook bepalend voor het perspectief van beide partijen. Daarenboven zie ik een bevestiging van de hypothese dat extreemrechts ook aanzienlijk veel aandacht besteedt aan het verval van traditionele normen en waarden. Opnieuw merk ik op dat de eurocrisis vooral in Griekenland wordt aangehaald als argument tegen de EU. Tenslotte valt op dat extreemlinks in Griekenland, op vlak van argumentatie, veel harder is dan extreemlinks in Nederland.

Aan de hand van de geselecteerde fragmenten heb ik het **perspectief** van de partijen bepaald. Hiervoor maakte ik gebruik van de classificatie van Kopecky en Mudde (2002). De PVV en Golden

Dawn zijn het schoolvoorbeeld van een partij voor *'eurorejects'*. Deze partijen of groeperingen combineren eurofobe en EU-pessimistische visies. *'eurorejects'* ondersteunen noch de algemene ideeën van Europese integratie, noch de EU als instituut (Kopecky & Mudde, 2002). Ook KKE bevindt zich in het kamp van de *'euroreject'*. Volgens de typologie van Kopecky en Mudde (2002) hoort de SP thuis bij de *'eurosceptics'*. De hypothese van deze discursieve strategie komt niet helemaal overeen met wat ik in de partijprogramma's heb teruggevonden. Extreemrechts hoort zoals vooropgesteld bij de *'eurorejects'*. De KKE daarentegen behoort niet tot het kamp van de *'eurosceptics'* maar eerder tot de *'eurorejects'*. Ik moet er wel op wijzen dat dit geen complete verrassing is omdat de KKE ervoor gekend staat er heel extreme, traditionele, communistische normen en waarden op na te houden.

Ten vierde heb ik gekeken naar **mitigatie en intensivering**. Hier zie ik een aantal overeenkomsten tussen Nederland en Griekenland. Extreemrechts populistisch en eurosceptisch discours maakt in bovenstaande fragmenten veel meer gebruik van mitigatie en intensivering dan extreemlinks populistisch en eurosceptisch discours. Argumenten kracht bij zetten aan de hand van hyperbolen is, gezien bovenstaande fragmenten, duidelijk een karaktertrek van extreemrechts.

Tot slot heb ik de **populistische uitingen** besproken. Bij de PVV vind ik nagenoeg alle kenmerken van populistische uitingen terug. Er wordt in deze fragmenten niet specifiek verwezen naar Geert Wilders maar uit de literatuur is gebleken dat hij zeker wel voor een autoritaire charismatische leider kan doorgaan. Naast de gemeenschappelijke kenmerken en de typische extreemrechtse kenmerken van populistische uitingen heb ik ondervonden dat de PVV in haar partijprogramma ook gebruik maakt van aversie t.o.v. politici/ambtenaren/bureaucraten en t.o.v. de elite (in casu 'die club in Brussel'). Deze kenmerken worden in de literatuur vooral aan extreemlinkse partijen toegeschreven. In het partijprogramma van de SP vind ik opvallend genoeg geen van de gemeenschappelijke kenmerken terug. Daarnaast wordt er in het programma van de SP kort verwezen naar het vluchtelingendebat, iets wat ik vooral de extreemrechtse partijen toeschreef. Al is die verwijzing zeker niet met hetzelfde motief van de extreemrechtse partijen in het partijprogramma geplaatst. In het partijprogramma van Golden Dawn vind ik over het algemeen minder kenmerken van populistische uitingen terug dan bij de PVV. Net zoals bij de PVV gebruikt ook Golden Dawn populistische uitingen die door academici vooral bij extreemlinkse partijen geplaatst worden. In het partijprogramma van Golden Dawn wordt er geen gewag gemaakt van een autoritaire populistische leider. Maar paragraaf 3.4 leerde ons dat ook deze partij beschikt over zo een leider in de persoon van Nikos Michaloliakos. Tot slot blijkt de KKE de enige partij waarbij de kenmerken van populistische uitingen, zo goed als, volledig overeenkomen met de bestaande academische literatuur.

6. Conclusie

In deze masterproef heb ik getracht om een overzicht te geven van de verschillen, en de gelijkenissen, tussen populistisch en eurosceptisch discours in Nederland en Griekenland. Het is voor de EU van groot belang om deze verschillen in euroscepticisme te herkennen, maar voornamelijk ook te erkennen. Ik heb aangetoond dat een crisis, zoals de eurocrisis, in verschillende landen een andere impact heeft op de perceptie van de EU. Nederland en Griekenland zijn op veel vlakken tegenpolen van elkaar. Toch zie ik in beide landen een stijging van het aantal partijen met een eurosceptische drijfveer. Voor Griekenland zou deze stijging enigszins verklaard kunnen worden door de eurocrisis. In het geval van Nederland gaat die stelling niet helemaal op. Nederlanders hebben in geen geval dezelfde draconische besparingen als de Grieken moeten ondergaan. Toch kennen ze ook daar een stijging aan anti-Europese sentimenten.

Uit de literatuur is gebleken dat de termen populisme en euroscepticisme enorm abstract en veelzijdig zijn. Na een uitgebreide ontstaansgeschiedenis, en een bloemlezing van de meest gefrekwenteerde definities, heb ik beide termen aan mekaar gelinkt. Vooraleer het eigenlijke onderzoek van start kon gaan leek het mij ook belangrijk om de politieke context waarin de onderzochte partijen ontstaan zijn te bespreken, alsook de impact van de eurocrisis op de landen waarin deze partijen actief zijn. Ik heb voor Discourse-Historical approach gekozen omdat het een kwalitatief analytisch kader is waarbij er op een kritische manier wordt omschreven, geïnterpreteerd en uitgelegd hoe een bepaalde vorm van discours sociale en maatschappelijke problematieken construeert, behoudt en legitimeert (Mullet, 2018). Gezien de politieke context waarin mijn onderzoek plaatsvond leek het mij de meest voor de hand liggende methode. Dit sluit geenszins uit dat in toekomstige gelijkaardige onderzoeken een soortgelijke methode, zoals: framinganalyse, gebruikt kan worden.

Dit onderzoek kan voor de EU al een eerste, kleine, stap zijn om meer vat te krijgen op anti-Europese sentimenten die steeds vaker naar boven komen bij EU-burgers. Uit mijn analyse is gebleken dat, zoals vooropgesteld, de extreemrechtse partijen veel groter zijn in hun benoeming en predicatie dan extreemlinkse partijen. Deze opvallende retoriek is zeker geen nieuw en/of lokaal fenomeen, zo bleek uit de academische literatuur over het populisme. Daarnaast viel bij argumentatie op dat Griekse partijen opvallend meer gebruik maken van de eurocrisis om tegen de EU te pleiten dan de onderzochte Nederlandse partijen. Gezien de verschillende impact van de eurocrisis (zoals besproken in paragraaf 3.2 en 3.4) zeker geen abnormaal fenomeen. Ook de focus van extreemlinkse partijen op de economische aspecten van Europese integratie, en van extreemrechtse partijen op: immigratie, identiteit, traditionele normen en waarden, ligt binnen de lijn van de verwachtingen. De focus van extreemrechts op deze elementen zou ook deels een verklaring kunnen zijn voor de, vaak groteske, benoemingen, predicaties, mitigaties en intensiveringen die ik terugvind in hun partijprogramma's. Het perspectief van de extreemrechtse partijen is, zoals in de academische literatuur omschreven, heel sterk tegen het Europees lidmaatschap gericht. Bij extreemlinks merk ik toch een aantal anomalieën op. De KKE behoort, net zoals de PVV en Golden Dawn, tot de *'eurorejects'*. Niet tot de *'eurosceptics'* zoals ik voorspeld heb. De SP bleek bij veel discursieve strategieën gematigder dan

de KKE, zodus ook bij het perspectief van de partij. Bij de populistische uitingen kom ik tot de conclusie dat de theorie niet volledig overeenkomt met mijn analyse van de partijprogramma's. Zo blijkt dat de populistische uitingen van de onderzochte extreemrechtse partijen (PVV en Golden Dawn) vaak een aantal extreemlinkse kenmerken vertonen. Omgekeerd is dat niet het geval. Volgens mijn analyse is de PVV de meest populistische partij. De SP is dan weer de minst populistische van de vier.

Ik kon een aantal verschillen en gelijkenissen in populistisch en eurosceptisch discours blootleggen. Toch ben ik er mij van bewust dat er een aantal tekortkomingen aan mijn onderzoek zijn. Ten eerste heb ik wegens plaats- en tijdsgebrek mijn onderzoek vooral geconcentreerd op partijprogramma's. Dit terwijl er in werkelijkheid onnoemelijk veel manieren zijn om politiek discours te analyseren. Ten tweede heb ik maar twee landen met elkaar vergeleken. Om het onderzoek te vervolledigen zouden op termijn alle lidstaten van de EU moeten worden geanalyseerd en met elkaar vergeleken. Ten derde heb ik enkel de eurocrisis opgenomen in mijn onderzoek. Terwijl de EU reeds vele crisissen heeft doorstaan, aan het doorstaan is en nog zal moeten doorstaan. Er is dus zeker nog genoeg voer voor tal van interessante onderzoeken. De permissieve consensus die in de beginjaren van de Unie de bovenhand nam zal zich wellicht nooit meer manifesteren. Daarom is het voor de Europese Unie en al haar instellingen zaak om een duidelijker beeld te vormen van wat waar leeft, waarom en op welke manier ze daar op kan inspelen. Enkel zo zal de Unie zich kunnen wapenen tegen huidige crisissen, toekomstige crisissen en de daarbij horende opwelling van anti-Europese sentimenten. De EU is en blijft de enige entiteit die voor vrede en welvaart kan zorgen voor al haar 450 miljoen inwoners.

Bibliografie

- Brack, N., & Startin, N. (2015). Introduction: Euroscepticism, from the margins to the mainstream. *International Political Science Review*, 36(3), 239–249.
<https://doi.org/10.1177/0192512115577231>
- Braun, D., Popa, S. A., & Schmitt, H. (2019). Responding to the crisis: Eurosceptic parties of the left and right and their changing position towards the European Union. *European Journal of Political Research*, 58(3), 797–819. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12321>
- Call, S., & Jolly, S. (2020). Euroscepticism in the Populism Era. *The Journal of Politics*, 82(1), e7–e12. <https://doi.org/10.1086/706457>
- Clements, B., Nanou, K., & Verney, S. (2014). ‘We No Longer Love You, But We Don’t Want To Leave You’: The Eurozone Crisis and Popular Euroscepticism in Greece. *Journal of European Integration*, 36(3), 247–265. <https://doi.org/10.1080/07036337.2014.885753>
- Danaj, A., Lazányi, K., & Bilan, S. (2018). Euroscepticism and populism in Hungary: The analysis of the prime minister’s discourse. *Journal of International Studies*, 11(1), 240–247.
<https://doi.org/10.14254/2071-8330.2018/11-1/18>
- de la Torre, C. (2017). Populism in Latin America. *Oxford Handbooks Online*.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.8>
- Ellinas, A. A. (2013). The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. *South European Society and Politics*, 18(4), 543–565.
<https://doi.org/10.1080/13608746.2013.782838>
- Europese Commissie. (2008). Eurobarometer 70: De publieke opinie in de Europese Unie Herfst 2008, *Nationaal Rapport Nederland*. Geraadpleegd van
<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/index#p=1&instruments=STANDARD&yearFrom=2007&yearTo=2020>
- Europese Commissie. (2009). Eurobarometer 71: de Publieke Opinie in de Europese Unie voorjaar 2009, *Nationaal Rapport Nederland*. Geraadpleegd van
<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/yearFrom/2007/yearTo/2009/surveyKy/829>
- Galenianos, M. (2014). The Greek Crisis: Origins and Implications. *SSRN Electronic Journal*.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.2505455>
- Gerring, J. (2009). Case Selection for Case-Study Analysis: Qualitative and Quantitative Techniques. *Oxford Handbooks Online*.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199286546.003.0028>

- Golden Dawn. (z.d.). Χρυσή Αυγή | Πολιτικές Θέσεις. Geraadpleegd op 30 april 2019, van <http://www.xryshaygh.com/kinima/thesis>
- Hellmann, O. (2017). Populism in East Asia. *Oxford Handbooks Online*, 209–230. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.10>
- Hooghe, L., & Marks, G. (2005). Calculation, Community and Cues. *European Union Politics*, 6(4), 419–443. <https://doi.org/10.1177/1465116505057816>
- Hooghe, L., & Marks, G. (2007). Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*, 42(2–3), 119–127. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500192>
- Inglehart, R., & Norris, P. (2016). Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2818659>
- Katsanidou, A., & Otjes, S. (2015). How the European debt crisis reshaped national political space: The case of Greece. *European Union Politics*, 17(2), 262–284. <https://doi.org/10.1177/1465116515616196>
- Keith, D. (2010). Ready to Get Their Hands Dirty: The Socialist Party and GroenLinks in the Netherlands. *Left Parties in National Governments*, 155–172. https://doi.org/10.1057/9780230282704_10
- Kelly, D. (2017). Populism and the History of Popular Sovereignty. *The Oxford Handbook of Populism*, 1, 643–671. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.25>
- KKE. (2013, 11 april). Communist Party of Greece - *Programme of the KKE*. Geraadpleegd op 19 april 2019, van <https://inter.kke.gr/en/articles/Programme-of-the-KKE/>
- Kopecký, P., & Mudde, C. (2002). The Two Sides of Euroscepticism. *European Union Politics*, 3(3), 297–326. <https://doi.org/10.1177/1465116502003003002>
- Korteweg, R. (2017, 2 maart). How the Dutch Fell Out of Love With the EU. *Carnegie Europe*. Geraadpleegd van <https://carnegieeurope.eu>
- Kuhn, T., van Elsas, E., Hakhverdian, A., & van der Brug, W. (2014). An ever wider gap in an ever closer union: Rising inequalities and euroscepticism in 12 West European democracies, 1975–2009. *Socio-Economic Review*, 14(1), 27–45. <https://doi.org/10.1093/ser/mwu034>
- Lountos, N. (2015, 21 januari). Understanding the Greek Communists. Geraadpleegd op 10 april 2019, van <https://www.jacobinmag.com/2015/01/understanding-the-greek-communists/>

- Lowndes, J. (2017). Populism in the United States. *Oxford Handbooks Online*.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.11>
- March, L. (2017). Populism in the Post-Soviet States. *Oxford Handbooks Online*, 275–297.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.9>
- McLaren, L. (2007). Explaining Mass-Level Euroscepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust. *Acta Politica*, 42(2–3), 233–251. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500191>
- Milardovic, A. (2009). Euroscepticism in a Conflict of Ideologies of the Second Modernism. In K. Arato & P. Kaniok (Eds.), *EUROSCEPTICISM AND EUROPEAN INTEGRATION* (6de editie, pp. 39–76). Geraadpleegd van
https://books.google.be/books?id=0mGBy6HeVIEC&pg=PA39&hl=nl&source=gbv_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false
- Mudde, Cas. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563.
<https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Mudde, CAS. (2012). Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what? *European Journal of Political Research*, 52(1), 1–19. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2012.02065.x>
- Otjes, S., & Louwse, T. (2013). Populists in Parliament: Comparing Left-Wing and Right-Wing Populism in the Netherlands. *Political Studies*, 63(1), 60–79.
<https://doi.org/10.1111/1467-9248.12089>
- Partij voor de Vrijheid. (2010). De agenda van hoop en optimisme, Een tijd om te kiezen: PVV 2010-2015. Geraadpleegd van
https://www.parlement.com/9291000/d/2010_pvv_verkiezingsprogramma.pdf
- Pelinka, A. (2013). Right-Wing Populism in Europe. In R. Wodak, M. KhosraviNik, & B. Mral (Eds.), *Concept and Typology* (pp. 3–23). Geraadpleegd van
<https://books.google.be/books?hl=nl&lr=&id=Wrw8gC8vCnUC&oi=fnd&pg=PA3&dq=right+wing+populism&ots=QitCnBED8T&sig=6YGq3jpAYR3047LdLoud3lIG4SM#v=onepage&q=right%20wing%20populism&f=false>
- Pirro, A. L., Taggart, P., & van Kessel, S. (2018). The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: Comparative conclusions. *Politics*, 38(3), 378–390.
<https://doi.org/10.1177/0263395718784704>
- Pirro, A. L., & van Kessel, S. (2018). Populist Eurosceptic trajectories in Italy and the Netherlands during the European crises. *Politics*, 38(3), 327–343.
<https://doi.org/10.1177/0263395718769511>

- Rodrik, D. (2017). Populism and the Economics of Globalization. *SSRN Electronic Journal*.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.2992819>
- Socialistische Partij. (2010). Een beter Nederland voor minder geld, *verkiezingsprogramma SP 2011-2015*. Geraadpleegd van
<https://www.sp.nl/programmas/2010/verkiezingsprogramma-2010-beter-nederland-voor-minder-geld>
- Stanley, B. (2017). Populism in Central and Eastern Europe. *Oxford Handbooks Online*.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.6>
- Taggart, P. (2017). Populism in Western Europe. *Oxford Handbooks Online*.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.12>
- Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2004). Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 43(1), 1–27. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2004.00143.x>
- The World Bank. (z.d.). GDP growth (annual %) - Netherlands, Greece | Data. Geraadpleegd op 6 mei 2020, van
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&locations=NL-GR&start=2003>
- Ulan, M. O., & Ornek, S. (2015). EUROSCEPTICISM IN THE EUROPEAN UNION. *International Journal of Social Sciences*, IV(2), 49–57. <https://doi.org/10.20472/SS.2015.4.2.006>
- van der Steen, P. (1994). DE DOORBRAAK VAN DE 'GEWONE MENSEN'-PARTIJ De SIP en de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994. Geraadpleegd van
<http://dnpprepo.ub.rug.nl/11452/1/DNPP-jb-1994-steen-doorbraak.pdf>
- Van Klingeren, M., Boomgaarden, H. G., & De Vreese, C. H. (2013). Going Soft or Staying Soft: Have Identity Factors Become More Important Than Economic Rationale when Explaining Euroscepticism? *Journal of European Integration*, 35(6), 689–704.
<https://doi.org/10.1080/07036337.2012.719506>
- Vasilopoulou, S. (2018). The party politics of Euroscepticism in times of crisis: The case of Greece. *Politics*, 38(3), 311–326. <https://doi.org/10.1177/0263395718770599>
- Vossen, K. (2011). Classifying Wilders: The Ideological Development of Geert Wilders and His Party for Freedom. *Politics*, 31(3), 179–189. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9256.2011.01417.x>

Bijlage

In deze bijlage zitten normaal de onderzochte partijprogramma's. Gezien de omvang van desbetreffende documenten heb ik ervoor gekozen om deze apart te uploaden in 'Ufora'. Ik heb in mijn masterproef de relevante fragmenten uit deze partijprogramma's reeds opgesomd. Om de volledige programma's te kunnen raadplegen verwijs ik de lezer graag door naar dit document.

Dit document heeft volgende inhoud:

- Bijlage 1: partijprogramma 'PVV'
- Bijlage 2: partijprogramma 'SP'
- Bijlage 3: partijprogramma 'Golden Dawn' (Griekse versie + Engelse vertaling)
- Bijlage 4: partijprogramma 'KKE'